

“Aangename uitspanningen en het genot der burgerlijke relatien”

Op zoek naar de vroegste sporen van de blaasmuziekvereniging in Nederland

R.R.H. Fassaert

1. Inleiding

Men zegt wel eens dat de meest vanzelfsprekende dingen tevens de meest onzichtbare zijn. Het verschijnsel ‘verenigingslidmaatschap’ is daarvan een interessant voorbeeld. De meeste volwassen Nederlanders zijn, behalve gezinslid en personeelslid, in hun vrije tijd ook lid van commissies, werkgroepen, verenigingen e.d. Vraagt men echter een willekeurige voorbijganger om een opsomming van al zijn lidmaatschappen, dan blijkt dat meestal geen eenvoudige opgave te zijn. Enqueteurs kunnen daarover meepraten¹. Het lid zijn van een ‘vrijwillige associatie’ is blijkbaar een onverbrekkelijk onderdeel van onze algehele habitus. Het waarnemen van de werkelijkheid vereist enige afstand.

Ook wetenschappelijke interesse is niet helemaal vrij van deze bijziendheid. Opvallend is het bijvoorbeeld dat het leven van alledag tegenwoordig weliswaar een geaccepteerd studieterrein is geworden, maar dat over het onderwerp ‘vereniging’ nog in 1986 door Hoggett en Bishop wordt opgemerkt: “As our research developed, it seemed as though we had stumbled into an area of social life which was massive in its proportions, rich in detail and of fascinating complexity, but almost completely overlooked”².

In dit artikel hoop ik een bijdrage te leveren aan de ‘opheldering’ van dit verenigingsfenomeen. De omvang van het onderwerp is echter, zoals te verwachten, reusachtig groot. Men zal zich moeten beperken tot hetzij een enkel aspect van het verschijnsel hetzij een enkel type vereniging. Ik heb gekozen voor het laatste en wel voor een van de meest zichtbare althans hoorbare verenigingen: de blaasmuziekvereniging (harmonie en fanfare). Hoewel gerucht-makend genoeg, zelfs tot in de kleinste dorpen toe³, systematisch onderzoek ernaar is nog nauwelijks op gang gekomen⁴. In deze bijdrage zal ik dan ook bij het begin beginnen en proberen te achterhalen waar, wanneer en hoe de blaasmuziekvereniging in ons land van de grond kwam, en bij voorkeur ook waarom. Als bron zal ik daarbij in de eerste plaats gebruik maken van de jubileum- en andere gedenkboekjes van deze verenigingen. Op de merites van deze bron kom ik nog terug.

Het verhaal is als volgt opgebouwd: eerst een begripsafbakening, vervolgens een overzicht van de vroegste oprichtingen van blaasmuziekverenigingen in ons land, daarna aandacht voor de omstandigheden rond deze oprichtingen, en tenslotte een poging de bevindingen in hun maatschappelijk-historische context te plaatsen, en daaraan zo mogelijk theoretische consequenties te verbinden.

2. Begripsafbakening

Verenigingen zijn onderling bijna net zo verschillend als de mensen die er deel van uitmaken. Toch zijn er minstens drie kenmerken waarmee de vereniging zich onderscheidt van andere groepsverbanden. Dat zijn: (1) vrijwilligheid van toe- en uittrading, (2) democratische organisatievorm, en (3) autonoom stelsel van geformaliseerde gedragsregels (al of niet wettelijk erkend). Het is vooral de combinatie van deze drie kenmerken die de vereniging een eigen gezicht geeft tegenover andere groepsverbanden⁵. Hierbinnen is echter de verscheidenheid nog heel groot, variërend van computerclub tot vakvereniging, van klaverjasgezelschap tot omroepvereniging, enz.

Een niet onbelangrijke categorie vormen de muziekverenigingen. Alleen al van de blaasmuziekverenigingen zijn er in ons land volgens een recente telling ca. 2600 officieel geregistreerd⁶. Tellen we daar nog de onofficiële bij op, en verder de drumbands, de kamermuziekensembles, de accordeonverenigingen, de blokfluitclubs, de zangverenigingen enz., dan komen we ongetwijfeld tot indrukwekkende aantallen⁷.

Als we muziekverenigingen omschrijven als verenigingen met als centraal doel: het gezamenlijk en uit liefhebberij beoefenen van muziek, dan valt de blaasmuziekvereniging daarbinnen weer op door haar exclusieve voorkeur voor het bespelen van blaasinstrumenten. Maar ook binnen deze blaasmuziekvereniging zijn er weer allerlei specialisaties, variërend van boerenkapel tot showkorps, van drumfanfare tot brassband, enz.

Omstreeks het begin van de vorige eeuw waren er waarschijnlijk maar twee soorten blaasmuziekgezelschappen: het professionele militaire orkest en het burgerlijke liefhebberij-blaasorkest, dikwijls '(phil)harmonie' genoemd. Om dit laatste gezelschap gaat het hier⁸. De vraag is nu: waar en wanneer kwam dit nieuwe type muziekgezelschap in ons land het eerste op?

3. De oudste blaasmuziekverenigingen in Nederland

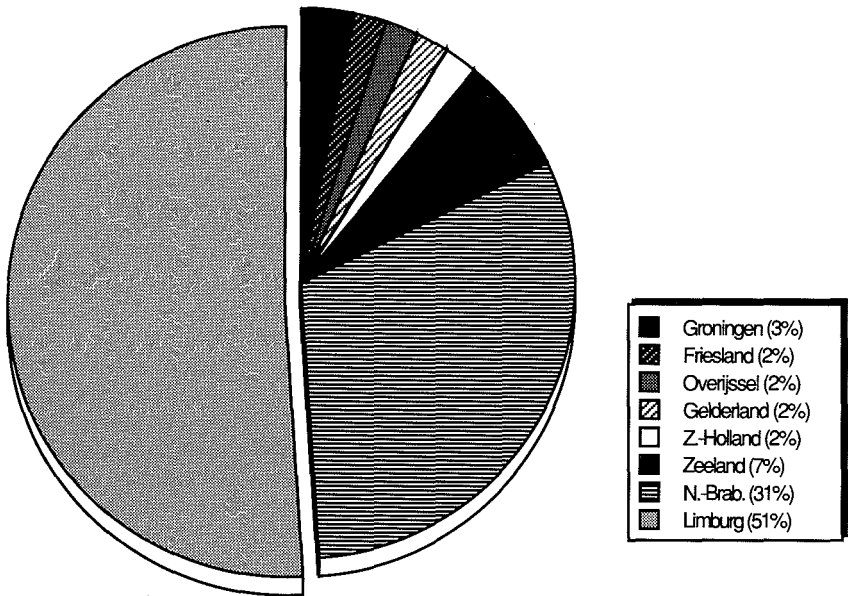
Voor een eerste indicatie van herkomst en ouderdom van de blaasmuziekvereniging in ons land moeten we bij de landelijke blaasmuziekfederaties zijn. Uit de oprichtingsdatums van de hierbij aangesloten verenigingen, aangevuld met gegevens uit een recente landelijke enquête, kom ik op een totaal van 52 verenigingen, opgericht vóór 1860⁹. Opvallend is daarbij dat de meeste van deze oudste gezelschappen in het zuiden van ons land te vinden zijn. In het onderstaande schema is dat duidelijk te zien. Van de verenigingen opgericht vóór 1860 bevindt zich maar liefst 89% in de provincies Zeeland, Noord-Brabant en Limburg. De

laatste provincie is wel de absolute koploper; hier werden in deze periode zelfs meer verenigingen opgericht dan in alle andere provincies bij elkaar.

Deze cijfers geven dus een sterke aanwijzing dat de blaasmuzeikbeweging in het zuiden van ons land van start moet zijn gegaan, en wel in de eerste helft van de vorige eeuw. Met opzet zeg ik 'aanwijzing', omdat de cijfers zijn gebaseerd op verenigingen die ook tegenwoordig nog bestaan. Verenigingen die eens met veel fanfare werden opgericht maar kort daarop weer met stille trom vertrokken, zijn natuurlijk nooit in de ledenlijsten van de relatief jonge federaties terechtgekomen¹⁰. Ook kan men in sommige gevallen vraagtekens zetten bij de opgegeven leeftijd. Verenigingen hebben nogal eens de neiging om hun respectabele ouderdom te overdrijven of de leeftijd van de vereniging waaruit ze zijn voortgekomen (bv. een zangvereniging) mee te tellen¹¹. Toch biedt de aanwezigheid in de drie zuidelijke provincies van bijna 90 % van de tegenwoordig nog bestaande oudste verenigingen enig houvast in welke richting we verder moeten zoeken.

Van deze drie provincies springt Limburg er dus getalsmatig het meest uit. Ook heeft deze provincie kennelijk de alleroudste verenigingen: het harmoniegezelschap van Roermond claimt bijvoorbeeld al vóór 1800 te zijn opgericht¹². Voor een eerste kennismaking met de vroegste geschiedenis van de blaasmuzeikbeweging richten we ons dan ook op dit meest zuidelijke deel van ons land.

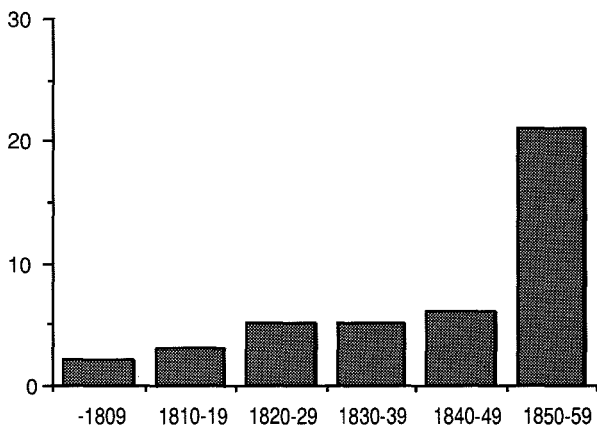
Blaasmuzeikverenigingen vóór 1860



4. De verspreiding van de vroegste Limburgse verenigingen

Aan de hand van de beschikbare oprichtingsdatums zal ik hieronder in beeld brengen hoe de opkomst en verspreiding van de vroegste blaasmuziekverenigingen in Limburg verlopen moet zijn¹³. De tijd omstreeks 1860 heb ik als einddatum van deze beginperiode genomen, enerzijds omdat een heel nieuw type blaasmuziekvereniging toen zijn intrede deed: de fanfare¹⁴, en anderzijds omdat het verschijnsel 'vereniging' in deze tijd een wettelijk en dus ingeburgerd kader kreeg (wet van 22 april 1855, Staatsblad 1855 nr. 32).

Het totaal aantal Limburgse blaasmuziekverenigingen opgericht vóór 1860, dat ik achterhaalde, bedraagt 42¹⁵. Verdeeld over de tijd leveren ze het volgende histogram op.



Zoals we kunnen zien groeide in de eerste vijf decennia het aantal oprichtingen langzaam van twee naar zes per decennium. In de laatste tien jaar schoot het aantal oprichtingen opeens omhoog naar 21, een groei net zo groot als in de hele periode daarvoor.

De vraag is nu, waar deze verenigingen precies werden opgericht en welk verspreidingspatroon daaruit valt af te leiden? Om deze vragen te kunnen beantwoorden heb ik alle oprichtingsdatums op een geografische kaart ingetekend, waarbij ik voor de overzichtelijkheid de grenzen van de huidige provincie Limburg heb aangehouden; later zal ik hierop de noodzakelijke nuanceringen aanbrengen. De zes decennia leveren zes kaartjes op waarop de oprichtingssituatie is weergegeven (zie p. 154).

Duidelijk brengen deze zes kaartjes het volgende aan het licht. In het tijdvak *tot 1810* waren er in het hele gebied dat de huidige provincie Limburg bestrijkt nog maar twee blaasmuziekgezelschappen, allebei in het midden van de provincie, t.w. in Thorn en Roermond. In het volgende decennium, *1810-1819*, verspreide

dit type vereniging zich in noordelijke richting, en wel naar Horst, Gennepe en Weert. In het derde decennium, 1820-1829, zette deze tendens zich voort met oprichtingen in Reuver en Venlo. Daarnaast vormde zich via Sittard een bruggehoofd in het uiterste zuiden, t.w. in Mheer en Maastricht. In het vierde decennium, 1830-1839, nam in het zuiden het aantal verenigingen verder toe met oprichtingen in Heerlen, Mechelen, Gronsveld en Vaals, terwijl in het noorden nog maar één nieuwe oprichting viel te noteren, t.w. in Sevenum. In het vijfde decennium, 1840-1849, lag het zwaartepunt helemaal in het zuiden, met oprichtingen in Amstenrade, Maastricht, Kerkrade, Nuth, Schimmert en Schinveld. En in het laatste decennium, 1850-1859, steeg het aantal oprichtingen opeens fors naar 21, waarbij niet alleen Zuid-Limburg aan deze groei bijdroeg (t.w. Heer, Beek, Margraten, Maastricht (2x), Elsloo, Hoensbroek, Sint Pieter en Hulsberg), maar ook de andere delen van de provincie: Midden-Limburg met nieuwe verenigingen in Swalmen (2x), Maasbracht, Echt en Herkenbosch; en Noord-Limburg met oprichtingen in Arcen, Lottum, Baarlo, Tegelen, Blerick, Venlo en Kessel.

Kortom, waar het gebied van de huidige provincie Limburg aan het begin van de vorige eeuw nog een vrijwel lege aanblik gaf, daar was de situatie een halve eeuw later geheel gewijzigd. Vooral Zuid-Limburg en het gebied langs de Maas tussen Thorn en Venlo waren toen concentratiegebieden geworden van dit type muziekvereniging.

5. De oprichting van de vroegste verenigingen in Limburg

Voor een verklaring van bovenstaand verspreidingspatroon proberen we nu eerst een beeld te krijgen van de omstandigheden waaronder de afzonderlijke verenigingen werden opgericht¹⁶. Ik zal hierbij vooral gebruik maken van de jubileum- en andere gedenkboekjes van deze verenigingen, een bron waarbij overigens wel een kanttekening geplaatst moet worden. Niet alleen wisselt de kwaliteit en de informatieve waarde van deze boekjes nogal, ook wordt het historisch overzicht niet zelden in verenigings-chauvinistische zin 'aangepast' gezien de feestelijke aanleiding¹⁷. Daar staat tegenover dat deze bundeltjes een unieke gelegenheid bieden om een groot aantal verenigingen met elkaar te vergelijken vanuit een gelijksoortige bron¹⁸. Bovendien besteden ze bijna zonder uitzondering aandacht aan 'hoe het allemaal begon', hetzij op grond van eigen archiefonderzoek hetzij op grond van mondelinge of schriftelijke overlevering. De laatste overwegingen gaven de doorslag, men moet ergens beginnen, vooral als het terrein nog vrijwel onontgonnen is. In het nu volgende zal ik dan ook proberen om met behulp van de diverse oprichtingsverhalen in deze boekjes het eerder geschetste verspreidingsbeeld meer reliëf te geven.

Globale bestudering van het beschikbare materiaal leverde, ondanks alle lokale verschillen, telkens drie basisvoorwaarden op die aan elke oprichting ten grondslag bleken te liggen. Steeds was er: (a) ter plaatse al een min of meer vruchtbare voedingsbodem aanwezig, (b) een voorbeeld van buiten waarop men zich oriënteerde, en (c) een soort van bemiddelende instantie die het eerste in aanraking bracht met het tweede. Een bepaalde combinatie van deze drie voorwaarden leidde

steevast tot de totstandkoming van een nieuwe blaasmuziekvereniging¹⁹. Aan de hand van deze driedeling hoop ik de vele uiteenlopende oprichtingsverhalen met elkaar te kunnen vergelijken en daaruit weer algemenere patronen te kunnen afleiden.

5.1. Voedingsbodem

Deze eerste categorie bestrijkt de lokale *interne* factoren, dat wil zeggen: het al bestaande plaatselijk (muziek)verenigingsleven, de mensen die het oprichtingsidee steunden, en de motieven die ze daarbij hadden.

Wat het al aanwezige (*muziek*)verenigingsleven betreft, reeds aan de alleroudeste verenigingen, het ‘Philharmonisch Muziekgezelschap van Thorn’ en de ‘Philharmonie St. Cecilia’ van Roermond (beide claimen al vóór 1800 te zijn opgericht), ging een zeker lokaal muziekleven vooraf. In het ene geval ging het bijvoorbeeld om de “twee muziekgezelschappen van Thorn” die op 9 en 15 september 1773 meeliepen in de stoet bij het eeuwfeest van de Loretokapel van O.L. Vrouw onder de Linden²⁰. In het andere geval werd twee jaar later in Roermond de nieuwe bisschop, Philippus Damianus van Hoensbroeck, ingehaald met “een schoon musick gemaect van eenighe heere deser stadt”²¹. In beide gevallen liep er volgens de gedenkboeken een directe verbindingslijn naar de later opgerichte harmoniekorpsen²².

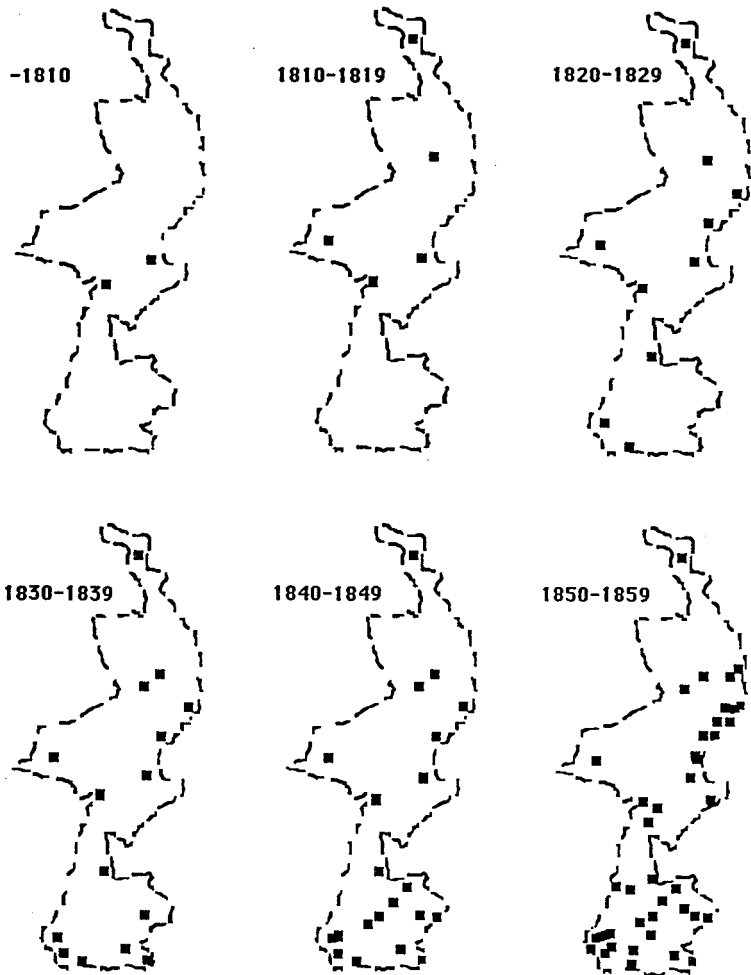
Ook bij veel van de volgende oprichtingen zien we een dergelijke voorgeschiedenis. In de jaren twintig van de vorige eeuw bestond er bijvoorbeeld in de garnizoenssteden Venlo en Maastricht, ten tijde van de oprichting van burgerlijke blaasmuziekgezelschappen, al een gevestigde traditie van georganiseerd muziek maken, hetzij door beroepsmusici (militair orkest, opera- en theaterorkest) hetzij door amateurs (schutterij, sociëteit²³). Zelfs was de Maastrichtse ‘Société d’Harmonie’ opgebouwd uit de “débris de la musique de l’ancienne schutterij”, aldus een bericht in het dagblad *l’Éclairneur politique* van 24 juni 1830²⁴. En ook in de daaropvolgende jaren dertig was er bij drie van de vijf oprichtingen (Sevenum, Gronsveld en Vaals) een schutterij aan de oprichting van een harmonie voorafgegaan. In Sevenum dateerde de schutterij bijvoorbeeld al van 1747, terwijl haar archief doorloopt tot 1833, het oprichtingsjaar van de nieuwe harmonie²⁵.

Vanaf de jaren vijftig worden ook andere voorafgaande gezelschappen met zekere regelmaat genoemd, zoals sociëteiten, zangverenigingen (Tegelen, Kessel, Maasbracht, Beek, Margraten), en ... eerder opgerichte blaasmuziekverenigingen. In dat laatste geval ging het dan vaak om afscheiding (Swalmen, Venlo, Maastricht)²⁶.

Ook waren al bestaande blaasmuziekverenigingen voorwaarde voor een belangrijke nieuwe ontwikkeling, die tegelijk het einde van deze beginperiode markeerde: de opkomst van de fanfare²⁷. Kende men tot dan toe alleen blaasorkesten met zowel houten als koperen blaasinstrumenten, voortaan kon men desgewenst volstaan met het (gemakkelijker te bespelen) koper²⁸. De oudst bekende bezetting van een fanfare-orkest is te vinden in een subsidie-aanvraag uit 1854 van de fanfare van Blerick: vier saxhoorns (in diverse stemmingen), twee cornetten à pis-

tons, twee waldhoorns, een trompet à pistons, een trombone, een bas, en een bombardon à pistons²⁹. Verouderde en gebruikte instrumenten leverden toen door hun betaalbaarheid ook weer een bijdrage aan de verdere verbreiding van de blaasmuziekbeoefening. Zo startte de harmonie (later fanfare) van Herkenbosch met de instrumenten van de opgeheven fanfare van Swalmen, en nam zelfs haar naam 'Ons Genoegen' over³⁰.

*Verspreiding blaasmuziekverenigingen in het gebied
van de huidige provincie Limburg*



Behalve het al aanwezige (muziek)verenigingsleven waren het ook altijd bepaalde *ingezetenen*, die een belangrijke bijdrage leverden aan het oprichtingsklimaat. Bij de oprichting van de eerste twee Limburgse gezelschappen omstreeks 1800 moeten we deze mensen vooral zoeken in kringen van de adel en de geestelijkheid: in Thorn de adellijke dames van het religieuze vrouwenstift, in Roermond de muzikale bisschop Philippus Damianus (“markies van ende tot Hoensbroeck, Graaf van het Heilige Roomsche Rijk ... etc. etc.”)³¹.

Verder in de tijd komen we afwisselend kerkelijke en wereldlijke personen tegen in verband met een oprichting. Wat het kerkelijke element betreft, hield men in de jaren tussen 1810 en 1819 bijvoorbeeld in Horst geldinzamelingen in de kerk voor de nieuwe vereniging, vooral “op die dagen dat er muziek in de kerk was”³², terwijl in Weert de plaatselijke kapelaan Ten Haeff een sleutelrol vervulde bij de (re)organisatie van het nieuwe gezelschap³³. En ook tegen het einde van de onderzochte periode was voor de plaatselijke geestelijkheid in diverse gevallen een prominente rol weggelegd. In de jaren veertig berustte bijvoorbeeld in Schimmert het oprichtingsinitiatief bij pastoor en kapelaan, kreeg de koster de muzikale leiding, en werd de president van de kerkfabriek benoemd tot algemeen bestuurslid. Voorzitter werd in dit geval overigens de burgemeester³⁴.

Belangrijker echter dan de vraag hoe de kerkelijke inbreng zich verhiel tot de niet-kerkelijke, is de constatering dat een oprichting in deze beginperiode meestal een aangelegenheid was van de locale notabelen en de meer gegoede burgerij. Zo behoorde in 1811 de schoenmaker Arnold Franssen, “insteller der Harmonie” in Horst, samen met de andere vaak jeugdige eerste leden (10-28 jaar) van de vereniging tot de beter gesitueerden³⁵. En zo zijn ook in de jaren twintig de werkers van het eerste uur bij vier van de vijf oprichtingen te vinden in de meer gegoede kringen (Venlo, Sittard, Mheer, Maastricht). In Sittard waren bijvoorbeeld aanwezig op de oprichtingsvergadering van “het gezelschap Cecilia en deszelfs Harmonie”: de 38-jarige F. Engelen (gemeentesecretaris en telg van een zeer gefortuneerde magistratenfamilie), de 45-jarige H. Daniels (net het jaar tevoren afgestudeerd aan de universiteit van Leuven als ‘Medicinae Doctor’) en de 29-jarige C. Delahaye (notaris, later gemeentesecretaris resp. directeur van het postkantoor)³⁶.

Interessant is overigens het (aanstaande) beroep van twee van de laatstgenoemde oprichters: gemeentesecretaris. Nog interessanter in dit verband is dat we vanaf dezelfde tijd steeds vaker de burgemeester genoemd zien in relatie tot een nieuwe oprichting. In de jaren dertig was dat bijvoorbeeld het geval in vier van de vijf plaatsen (Sevenum, Mechelen, Gronsveld, Heerlen). Zo werd in het reglement van de harmonie van Heerlen de positie van de burgervader als volgt vastgelegd: “Het gezelschap erkent den Heer Burgemeester der gemeente Heerlen als haren President d’honneur”³⁷. In de daaropvolgende twee decennia komen we de burgemeester als initiatiefnemer, inspirator, en vooral voorzitter tegen in Schimmert, Arcen, Baarlo, Swalmen, Kessel, Maasbracht, Heer, Beek en Hoensbroek. Burgemeesterschap en voorzitterschap van de harmonie lijken vaak hand in hand te gaan³⁸.

Een andere centrale figuur die we telkens zien opduiken, vooral tegen het einde van de onderzochte periode, is de plaatselijke schoolmeester. In de twee Noordlimburgse nabuurgemeenten Lottum en Arcen gaf hij bijvoorbeeld niet alleen onderwijs maar was tevens betrokken bij de oprichting van beide plaatselijke blaasmuziekkorpsen³⁹. In het Middenlimburgse Swalmen werd de plaatselijke onderwijzer, 'meester Simons', op blaasmuziekgebied legendarisch⁴⁰. En in het zuiden komen we een schoolhoofd tegen in het verenigingsbestuur van bijvoorbeeld de korpsen van Heer, Margraten, Hulsberg.

Dat er in de laatste twee decennia van de onderzochte periode duidelijk wat aan het verschuiven was, merken we aan de sociale herkomst van de blaasmuziekpioniers. Oprichters uit ambachtelijke en commerciële kringen (Baarlo, Herkenbosch, Maasbracht, Maastricht) waren geen uitzondering meer, terwijl we ook in de ledensamenstelling deze tendens tegenkomen⁴¹. In de jaren veertig zien we dan ook een maatschappelijk verschil ontstaan tussen honoraire leden en werkende leden. Behoorden voorheen meestal alle leden (spelende of bestuurlijke) tot min of meer dezelfde goeude sociale klasse, door de toestroom van leden uit bredere lagen van de bevolking ontstond er nu een 'natuurlijke' scheidslijn, waarbij beoefenaars van de werkende beroepen ook binnen de vereniging automatisch de werkende (d.w.z. musicerende) taken op zich namen. Ere- en bestuurslidmaatschappen bleven echter gereserveerd voor het beter gesitueerde deel van de burgerij⁴². Toch moeten ook in dit geval de werkende leden niet geheel onbemiddeld zijn geweest, want iedereen moest wel de aanschaf van zijn muziekinstrument zelf bekostigen; artikel 31 van het reglement van de Schimmertse harmonie luidde althans: "Elk werkelijk lid het gezelschap verlatende zal niet van eenig stuk, buiten zijn instrument kunnen vorderen"⁴³. Dat het klasseonderscheid tussen bepaalde categorieën leden overigens niet de onderlinge kameraadschappelijke sfeer in de weg mocht staan, blijkt uit artikel 2 van het reglement van de fanfare van Hulsberg: "Er zal geene onderscheiding of voorregt voor de Leden mogen bestaan, aangezien wij allen broeders moeten zijn"⁴⁴.

Naast het al bestaande (muziek)verenigingsleven en bepaalde ingezetenen die het oprichtingsinitiatief ondersteunden, was er nog een derde plaatselijke factor beslissend voor het oprichtingsklimaat: de *motieven* welke de oprichting moesten legitimeren.

Zoals we al zagen, kregen oprichtingsinitiatieven zowel steun uit kerkelijke als niet-kerkelijke hoek. Ook de motieven waren dus dienovereenkomstig gekleurd. Kerkelijk getint was duidelijk de vlag waaronder in 1820 in Reuver het nieuwe "philomusisch gezelschap" werd opgericht, namelijk om "werken van Christelijke liefde uit te oefenen en den Luyster van onze Kapel van St. Lambert zoveel mogelijk te verhoogen ter Eere van de H. Maagd Cicilia"⁴⁵. En ook aan het eind van de onderzochte periode werd bijvoorbeeld bij de oprichting van de harmonie van Lottum in 1851 "het doelwit der gezelschap" aldus op een rijtje gezet: "tot eer van God, tot luister van de Godsdienst, tot roem der gemeente en tot aangename en nuttige oefening en uitspanning voor derzelve inwoners"⁴⁶. In de tussenliggende

periode hing het oprichtingsmotief vaak samen met de wens om voortaan met een *eigen* plaatselijk korps de lokale kerkelijke plechtigheden te kunnen opluisteren (Amstenrade, Beek, Gronsveld, Heer, Lottum, Mechelen, Vaals, Schimmert en Sevenum). Het wegvallen van de plaatselijke schutterij gold soms als extra overweging⁴⁷.

Naast het kerkelijke element speelden ook burgerlijke oprichtingsmotieven al vroeg een rol. In 1821 werd bijvoorbeeld de doelstelling van de Sittardse harmonie bij de oprichting als volgt geformuleerd: “Daar de toonkunst eene der edelste kunsten is, die zeer veel tot opvoeding en eendragt bijbrengt, de ondeugd beteugelt en weerhoudt, en aan elk eene onuitputbare en vrolijke uitspanning daarbiedt, zoo zullen wij in deze stad tot deszelve opregte houding en voortgang al het mogelijke bijdragen en ons door dit reglement tot een onoplosbaar gezelschap vormen”⁴⁸. Ruim tien jaar later, in 1833, bracht men bij de oprichting van de harmonie van Heerlen het “oogmerk des gezelschaps” aldus onder woorden (art. 1): “... de beoefening der voortplanting der toonkunst, en bijzonderlijk de goede uitvoering der Harmonie. Zij neemt maar zulke personen aan die de orde beminnen, aan welke zij alle dagen, in haar lokaal, aangename uitspanningen en het genot der burgerlijke relatien daarbiedt”⁴⁹. Een evenwichtig compromis tussen kerk en wereld tenslotte is te vinden in de centrale doelstelling van de harmonie van Gronsveld: “kerkelijken en burgerlijken plegtigheden der meest mogelijken luister bij te zetten (...) onder de bescherming der Allerhoogste tot eer en roem onzer gemeente”⁵⁰.

In dit verband is de geleidelijke verandering van de (bij voorkeur kerkelijke) naamgeving van de nieuwe korpsen interessant. In plaats van het algemeen gebruikelijke ‘St. Caecilia’ noemde de nieuwe harmonie van Amstenrade zich bij haar oprichting in 1840 bijvoorbeeld liever ‘De Nederlanden’, verwijzend naar de tijdsomstandigheden (definitieve regeling Belgische afscheiding)⁵¹. Ook bij de eerste fanfarekorpsen in de jaren vijftig komen we, zoals we nog zullen zien, voornamelijk niet-kerkelijke (liberale) namen tegen.

Wel héél wereldlijk werden de motieven toen ook commerciële overwegingen gingen meespelen. Zo werd er in 1842 een fabrieksblaasorkest opgericht in Maastricht. De leden van deze ‘Société des Ouvriers Réunis’ (in de volksmond: ‘de Pottemennekes-Herremenie’) werden gerecruiteerd uit het personeel van de betreffende fabriek, de glas- en aardewerkfabrieken ‘De Sphinx’ van Petrus Regout. Direkte aanleiding tot de oprichting was het bezoek van koning Willem II aan Maastricht in 1842⁵². Een andere categorie ondernemers die we in dezelfde periode aantreffen onder oprichters en eerste bestuurders waren de bierbrouwers (Baarlo, Maasbracht). Baarlo telde bijvoorbeeld een groot aantal café’s, die elk werden bevoorrad door de plaatselijke brouwers. Eén van deze brouwers, Renier Verhaegh, mede-oprichter en vanaf 1865 voorzitter van de Baarlose fanfare, zou er volgens de overlevering nauwlettend op hebben toegezien dat vooral ‘zijn’ café’s werden bezocht door de leden van ‘zijn’ fanfare⁵³.

Met het commerciële motief deed vanzelfsprekend ook het concurrentie-element zijn intrede. In 1853 zien we bijvoorbeeld bij de concurrerende Maastrichtse

aardewerkfabriek van Clermont en Chainaye eveneens een ‘Société des Fanfares’ ontstaan⁵⁴. Concurrentie ging echter ook een veel algemenere rol spelen, vooral toen in het laatste tijdvak van de onderzochte periode de verenigingsdichtheid snel toenam. In de twee nabuurgemeenten Arcen en Lottum werd bijvoorbeeld met slechts één maand verschil een harmonie opgericht, terwijl we nu ook de tweede blaasmuziekvereniging in een en dezelfde plaats zien verschijnen (Swalmen, Venlo, Maastricht), vaak als gevolg van afscheiding. Door deze concurrentie werd er natuurlijk ook meer herenigd (Maastricht), gefuseerd (Swalmen) en opgeheven (Vaals)⁵⁵.

Een vaak voorkomend oprichtingsmotief tenslotte was ook een belangrijke feestelijke gebeurtenis die in het verschiep lag. Een directe aanleiding was er bijvoorbeeld bij de oprichting van het bovengenoemde fabrieksorkest in Maastricht; in Lottum achtte de nieuwe harmonie zich al drie weken na haar oprichting in staat om de plaatselijke sacramentsprocessie te begeleiden; en ook de nieuwe korpsen van Kessel, Maasbracht en Margraten namen opvallend snel na hun oprichting deel aan een groot festival.

5.2. Voorbeeld

Behalve oprichtingsomstandigheden die te maken hadden met de al bestaande plaatselijke situatie, waren er natuurlijk ook factoren van *buiten* die bijdroegen tot de oprichting. Een van de voornaamste daarvan was wel datgene dat tot navolging prikkelde: het voorbeeld, de inspiratiebron.

In het prille begin werd deze voorbeeldfunctie naar alle waarschijnlijkheid zowel door het Franse militaire orkest (‘à la turque’⁵⁶) vervuld als door de Duitse hofkapel⁵⁷. De laatste overleefde echter de Franse tijd niet, en dus kwam deze functie geheel op de militaire kapel te rusten⁵⁸. Zo waren in de jaren twintig bijvoorbeeld twee van de drie plaatsen waar een burgerlijk blaasgezelschap werd opgericht garnizoensplaatsen, t.w. Maastricht en Venlo, en ‘dus’ in het bezit van een militair orkest⁵⁹. Venlo beschikte bijvoorbeeld vanaf 1815 over het ‘Muziekkorps der Grenadiers en Jagers’⁶⁰, en al een jaar later zien we een “Turksch muziek van het hier aanwezige liefhebberij Gezelschap” optreden ter gelegenheid van het bezoek van koning Willem I aan Venlo⁶¹. Een verwantschapsrelatie tussen dit vroege onofficiële gezelschap en het in 1822 officieel opgerichte Venlose ‘Philharmonisch Gezelschap’ is niet denkbeeldig.

Zowel in aantal als in optredens overtroffen de burgerlijke korpsen al gauw de militaire. In de volgende jaren fungeerden deze liefhebberijgezelschappen dan ook steeds meer zelf als voorbeeld en inspiratiebron. Naburige gemeenschappen met een al aanwezig korps waren daarbij wel de grootste prikkel. Zo was bijvoorbeeld in de jaren veertig de harmonie van Amstenrade een lichtend voorbeeld voor haar omgeving, want binnen een paar jaar na de oprichting (1840) ontstonden er in een straal van enkele kilometers drie identieke verenigingen: in Nuth (1843), Schimmert (1845) en Schinveld (1849). In dezelfde tijd werd, zoals we al zagen, ook het eerste bedrijfsmuziekkorps opgericht bij de aardewerkfabriek van Petrus Regout in Maastricht. Het verschijnsel ‘fabriekskorps’ was in het naburige Duitse

mijn- en industriegebied al langer bekend⁶²; vermoedelijk had Regout dan ook zijn inspiratie aldaar opgedaan. In dit verband is tevens de snelle verspreiding van de fanfare in de jaren vijftig opmerkelijk. Baarlo was een van de eerste plaatsen waar deze noviteit in 1852 voet aan de grond kreeg. Vele plaatsen in de buurt volgden het voorbeeld: Tegelen (1853), Blerick (1854), Venlo (1855), Kessel (1856), Maasbree (1862), Helden-Panningen (1862), Velden (1864), in twaalf jaar tijd dus zeven nieuwe verenigingen in een aaneengesloten gebied rondom Venlo. Opvallend is bovendien dat zelfs in de benaming het Baarlose voorbeeld werd nagevolgd; allemaal noemden ze zich ‘fanfare’ gevolgd door een niet-kerkelijke naam: fanfare Eendracht (Baarlo), fanfare l’Union (Blerick), fanfare De Vooruitgang (Kessel), fanfare Eensgezindheid (Maasbracht), enz.⁶³. Ik kom hier nog op terug.

Voorbeeldwerking en navolging werden vooral in de hand gewerkt doordat de blaasmuziekverenigingen na hun oprichting meestal zo snel mogelijk van hun vorderingen wilden getuigen, bijvoorbeeld in de vorm van “concerten en buitengewoon tot vermaak strekkende repetitien”⁶⁴. Processies en andere optochten spraken echter het meest tot de verbeelding⁶⁵. Zo maakte de Heerlense harmonie St. Caecilia zich in de jaren dertig bijzonder populair door het opluisteren van tal van plechtigheden in de wijde omtrek⁶⁶. En hetzelfde geldt voor de Schimmertse ‘Sociëteit van Cecilia’ die in het volgende decennium meestal te voet omliggende plaatsen als Beek, Gulpen, Heerlen, Houthem, Maaseik, Simpelveld en Schin op Geul aanded om er, afhankelijk van de gelegenheid, andantes, aria’s, caprices, concertmarsen, fantasieën, galops, gelegenheidsliederen, loopmarsen, ouvertures, passo redoubles, polka’s, potpourri’s, processiemarsen, volksliederen en walsen ten gehore te brengen⁶⁷. Deze uitstapjes waren evenzovele prikkels tot navolging. Al in de jaren twintig leidde bijvoorbeeld het optreden bij de grote sacramentsprocessie in Mheer door de harmonie van het naburige Sint-Martens-Voeren tot de oprichting van een eigen Mheerse harmonie⁶⁸.

Wervende invloed ging bij uitstek ook uit van de blaasmuziekfestivals en -concoursen⁶⁹. Bij deze manifestaties kwamen meerdere korpsen bijeen om, al of niet in competitieverband, hun kunnen te demonstreren voor een groot publiek. Zo hield het besluit van de jeugdige oprichters van de Heerlense harmonie om blaasinstrumenten te leren bespelen direct verband met een concours dat in 1830 te Brussel werd gehouden. Dit concours kwam destijds uitgebreid in het nieuws door de successen die de harmoniekorpsen van Roermond en Maastricht daar behaalden⁷⁰. In de eigen regio werden deze festijnen pas vanaf het begin van de jaren vijftig gehouden en telden al spoedig grote aantallen deelnemende orkesten uit de wijde omtrek en een veelvoud aan toeschouwers. Een van de eerste werd in mei 1851 in Maastricht gehouden ter gelegenheid van de Servaasfeesten. Dit ‘Festival Sociëteit d’Harmonie Royale Maastricht’ duurde maar liefst acht dagen, met op maandag 19 mei 1851 ter afsluiting een gala-concert door de destijds beroemde ‘Grande Harmonie de Liège’. Gedurende die acht dagen traden in totaal 22 gezelschappen op, afkomstig uit de eigen streek en uit België, en leverden een muziekspektakel dat uitstraalde tot in de kleinste Limburgse dorpen toe: “Dat

welluidende geschal (...) streefde ook niet te vergeefs de ooren onzer dor-pelingen”, aldus een tijdgenoot uit Gronsveld⁷¹. Veelgenoemd in de gedenkbun-deltjes is ook het festival van Roermond, dat op 23 juli 1855 werd gehouden “à l’occasion du 25me anniversaire du Grand Concours de Bruxelles où la Société de la ville de Ruremonde remporta au 19 Juillet 1830 LE PREMIER PRIX d’EXÉCUTION”⁷².

5.3. *Intermediair*

Gunstige locale omstandigheden en een aansprekend voorbeeld, beide zijn nodig om een oprichting mogelijk te maken. Maar ze moeten allebei wel op een of an-dere manier met elkaar in aanraking kunnen komen. Als derde categorie oprich-tingsomstandigheden kunnen dan ook factoren onderscheiden worden, die de eerder besproken interne en externe factoren met elkaar *in contact* brachten, die dus het ‘inspirerende voorbeeld’ in ‘goede aarde’ deden vallen.

Bij de vroegste oprichtingen, in Roermond en Thorn, werd in het eerste geval deze intermediaërende rol vervuld door de voormalige Duitse hofkapelmeester F.A. Faulhaber, die de geschiedenis in ging als “stichter der Harmonie en doyen der musikanten”⁷³, en in het tweede geval door een voormalige instrumentalist uit het Franse leger, Jan Deneer⁷⁴. In de daaropvolgende periode speelde eveneens een ex-lid van een Franse militaire kapel een belangrijke rol bij de oprichting van een burgerlijke versie van deze kapel, de Weertenaar Pierre van Dooren. Deze diende onder Napoleon als staftrompetter bij het 12e regiment dragonders 1e compagnie 2e bataljon. Spoedig na zijn ontslag op 22 april 1814 en terugkeer in Weert lanceerde hij met succes het oprichtingsidee⁷⁵. Interessant in dit verband is ook de figuur van de burgemeester van Mheer, F.C.A. Baron de Loë-Imstenraedt (oud-officier en attaché bij de legerstaf van Napoleon, ridder van het Erelegioen en President van de Provinciale Staten van Limburg), die het muzikleven zeer was toegedaan, o.a.geïnspireerd door zijn missies aan het Hof van Wenen. De oprichting van een harmonie in Mheer werd vooral bespoedigd toen ten huize van de burgemeester op 29 augustus 1821 een gezonde stamhouder werd geboren, met de naam Otto Napoleon. Aan de doopplechtigheid vierde het hele dorp mee en als dankbetuiging stichtte De Loë een fonds ter bekostiging van een eigen Mheerder harmonie⁷⁶.

Vanaf de jaren twintig zien we enerzijds jonge mannen als dienstplichtig soldaat praktische ervaring opdoen met de blaasmuziek ‘bij de Militie’ en deze er-varing na thuiskomst in de (burgerlijke) praktijk brengen⁷⁷. Anderzijds zien we nu voor het eerst personen als bemiddelaar optreden, die muzikale contacten onderhouden met andere plaatsen, soms tot ver buiten de eigen gemeenschap. Bij het ontstaan van de Maastrichtse ‘Société d’Harmonie’ in 1825 was bijvoorbeeld de belastingambtenaar J.F. Faulhaber betrokken, afkomstig uit dezelfde muzikale Roermondse familie waartoe ook F.A. Faulhaber, oprichter van de Roermondse harmonie, behoorde⁷⁸. En in Venlo zien we de naam C.F. Messemaeckers regel-matig opduiken in samenhang met nieuwe blaasmuziekgezelschappen in de om-

geving. Hij was de eerste directeur van de Venlose Harmonie van de Aangetrowd familielid van de bekende Nederlandse componist C.A. Fodor (1775-1846)⁷⁹.

Ook in de jaren dertig komen we interlocaal en interregionaal bekende personen tegen die de blaasmuziek-gedachte uitdroegen, aan de wieg stonden van nieuwe verenigingen en vervolgens in meerdere plaatsen tegelijk het korps aanvoerden. Opvallend is dat ze nu vaak Duitse namen dragen, bijvoorbeeld Herzogenrath, Hannover, Leits, en ook weer Faulhaber⁸⁰. Maar ook een 'gewone' burgemeester kon een dergelijke koppeling tot stand brengen. In Sevenum was bijvoorbeeld Pieter Everts van 1830 tot 1836 burgemeester van de 'Vereenigde gemeenten' Horst en Sevenum. In Horst bestond al sinds 1817 een blaasmuziekvereniging. De oprichting van een identieke vereniging in Sevenum in 1833, juist in een periode dat de initiatiefnemer burgemeester was van zowel Horst als Sevenum, was dan ook meer dan louter toeval⁸¹.

De daaropvolgende jaren veertig stonden vooral in het teken van de opheffing van bijna alle militaire orkesten. Deze maatregel, afgekondigd op 15 oktober 1843, was een gevolg van de naweeën van de Belgische Afscheiding. Alom moest er streng bezuinigd worden. Op slag kwamen toen een tiental kapelmeesters en ca. 280 beroepsmuzikanten op straat te staan. Velen zochten nieuw em-plooi in het burgerlijke muziekcircuit en bemiddelden daarmee het ideeëngoed van de militaire muziek⁸². Vooral de naam Van Polfliet (1822-1895) zien we in deze jaren regelmatig terugkeren. Hij was de centrale figuur in een netwerk, dat de harmonie van Gronsveld, die van Heer, de twee korpsen van Maastricht, en die van nog enkele andere Zuidlimburgse gemeenten met elkaar verbond⁸³.

Bekende namen in de jaren vijftig tenslotte waren: Messemackers (relatie tussen Venlo, Baarlo, Tegelen, Kessel), Faulhaber (relatie Roermond, Maastricht, Baarlo, Gronsveld, Swalmen), Van Polfliet (relatie Maastricht, Gronsveld, Heer), en het drietal Fraikin, Barroix en Fridel (relatie Maastricht en Beek).

Zoals we al zagen, nam tegen het einde van het onderzochte tijdvak de dichtheid aan nieuwe blaasmuziekverenigingen snel toe. We zien dan ook het aantal bemiddelende contacten verveelvoudigen. Personele verbindingslijnen liepen er bijvoorbeeld tussen burgerlijke en militaire korpsen (Venlo-Arcen), tussen twee standplaatsen (Maasbracht-Blerick) waar dezelfde burgemeester (tevens brouwer) achtereenvolgens hetzelfde oprichtings-idee introduceerde, tussen twee naburige plaatsen Lottum en Arcen waar dezelfde schoolmeester een blaasmuziekkorps oprichtte, tussen Nuth en Amstenrade waar 'muziekleerlingen' uit Nuth vanaf de oprichting van de harmonie van Amstenrade aan de lessen en repetities deelnamen, totdat het moment rijp was om in Nuth zelf een plaatselijke harmonie in het leven te roepen, enz.

6. De opkomst van de Limburgse blaasmuziekbeweging in maatschappelijk perspectief

Lag in het voorgaande het accent vooral op het feitelijke verloop van de vroegste geschiedenis van de Limburgse blaasmuziekbeweging, in dit onderdeel zal ik attenderenderwijs ingaan op enkele aspecten van de interpretatie ervan.

De eerste vraag die zich ongetwijfeld voordoet als het boven geschetste verspreidings- en oprichtingsbeeld in zijn geheel overzien, is de vraag hoe dit beeld zich verhoudt tot de complexe staatkundige situatie in dit gebied gedurende deze periode. Bedacht moet namelijk worden dat het gebied van de huidige provincie Limburg bijna de hele achttiende eeuw verdeeld is geweest over meer dan twintig sovvereinen en mini-sovvereinen, en dat aan deze staatkundige verbroekeling pas in 1795 een eind kwam toen dit gebied bij de Franse Republiek werd ingelijfd. Ook toen was echter nog geen sprake van een Nederlandse provincie Limburg. Tot aan het eind van de Franse tijd behoorde dit gebied voor het grootste deel bij het zgn. departement van de Nedermaas, met Maastricht als hoofdstad, en voor een kleiner deel bij het departement van de Roer, met Aken als hoofdstad. In de tijd van het Verenigde Koninkrijk (1815-1830) bestreken de beide Limburgen ongeveer ditzelfde gebied, evenals na de Belgische Opstand, zij het onder Belgisch bestuur (met uitzondering van Maastricht). Pas bij de eindregeling in 1839, toen het oostelijke deel van Limburg weer onder het gezag van Willem I werd geplaatst, kwam de huidige provincie Limburg tot stand⁸⁴.

Als we al deze verwickelingen in aanmerking nemen, dan is de volgende vraag dus welke rol er aan deze wisselende invloedssferen moet worden toegeschreven, en hoe het in dit verband stond met de blaasmuziekbeweging in de aangrenzende streken, die we nu buitenland zouden noemen. Voor een antwoord op deze vraag is het goed om te bedenken dat in de beginperiode van de blaasmuziekbeweging vooral de Franse invloedssfeer van doorslaggevende betekenis was. Na inlijving in 1795 bij de Franse Republiek werd de cultuur van dit gewest stelselmatig verfranst, wat in de verdere geschiedenis nog lang bleef doorwerken⁸⁵. De meeste burgerlijke harmoniegezelschappen in Limburg droegen, zoals de bestudeerde gedenkboekjes uitwezen, dan ook decennia lang een duidelijke Franse signatuur, die zich uitdrukte in naamgeving, repertoire, terminologie, uniformering, rangindeling, enz. In de loop van de eeuw verschoof deze zuidelijke invloed overigens steeds meer naar het oosten. Niet alleen maakte de Nederlandse provincie Limburg (tevens hertogdom) in de periode 1839-1867 deel uit van de Duitse Bond, ook waren Duitse musici hier al vroeg actief op blaasmuziekgebied⁸⁶. Wat de aanwezigheid van blaasmuziekverenigingen in de aangrenzende gebieden betreft, in Duitsland werden er bijvoorbeeld al in 1817 'Harmonie-Chöre' gesignaleerd⁸⁷; in Wallonië en Vlaanderen bestonden er vóór 1800 al minstens twintig burgerlijke harmoniegezelschappen; en in Belgisch Limburg waren er in ieder geval vóór 1830 al korpse actief in Tongeren, Hasselt, Sint-Truiden, Maaseik en Beringen⁸⁸.

Een andere belangrijke vraag in dit verband is die naar de regionale en locale verschillen, bijvoorbeeld tussen Noord-, Midden- en Zuid-Limburg, tussen garnizoenssteden en gewone plaatsen, tussen grote en kleine plaatsen, tussen stad en platteland. Men bedenke dan dat Limburg tussen 1800 en 1850 voornamelijk landbouwgebied was met een betrekkelijk gering aantal inwoners (in 1830 voor het Nederlandse deel ca. 186.000 inwoners). Alleen Maastricht had een bevolking met meer dan 20.000 zielen en ook plaatsen als Roermond, Weert en Venlo

vervulden met hun ca. 5000 inwoners stedelijke functies. Rond 1850 kregen ook plaatsen als Sittard (4300 inwoners), Heerlen (4500), Kerkrade (4200) een zekere stedelijke allure⁸⁹. De gemeenten met het grootste aantal inwoners waren tevens de belangrijkste verkeersknooppunten. Interessant is dan het tijdstip waarop in deze plaatsen een blaasmuziekvereniging werd opgericht: in vijf van de zeven gevallen vóór 1825 (Heerlen en Kerkrade kregen hun harmonie in resp. 1833 en 1843). Aan het eind van de onderzochte periode is de grootste dichtheid aan blaasmuziekverenigingen vooral gesitueerd rondom deze plaatsen⁹⁰.

Een vraag die direct uit de vorige voortvloeit, is die naar het mogelijke verband tussen de toenemende verbetering van het wegennet in deze periode en de verspreiding van de blaasmuziek-gedachte. Zo merkte Zomerdijk over het negentiende-eeuwse muziekleven in Noord-Brabant op: "Dat ook de kleinere steden een toenemende activiteit op muziekgebied vertonen, moet behalve aan navolging van de grotere, (...) mede toegeschreven worden aan de toename van de verkeersmogelijkheden"⁹¹. Wat Limburg betreft, ontbrak het lange tijd aan een goede infrastructuur. Er waren betrekkelijk weinig goede wegen en de Maas was niet overal geschikt voor binnenscheepvaart⁹². Belangrijk voor de ontsluiting van Midden- en Noord-Limburg was het gereedkomen in de jaren 1843-1846 van de kiezeweg Maastricht-Roermond-Venlo-Nijmegen langs de oostelijke Maasoever. Nog belangrijker was de totstandkoming van de spoorlijn Maastricht-Venlo in 1856, die ook Swalmen een spoorwegstation gaf⁹³. Deze beide verbindingen hebben er mogelijk mede toe bijgedragen dat er in dezelfde periode in negen plaatsen, gelegen langs deze nieuwe wegen, blaasmuziekverenigingen werden opgericht, t.w. in Arcen, Echt, Elsloo, Lottum, Maasbracht, Swalmen, Tegelen, Venlo.

In het verlengde van deze laatste vraag ligt ook die naar de relatie tussen economische bedrijvigheid en oprichtingsenthousiasme. Ook hierbij is het goed te bedenken dat, wat de economische positie van het platteland in deze periode betreft, deze eerder achteruit ging dan vooruit, en dat ook de industriële bedrijvigheid in de steden nog omstreeks het midden van de eeuw verre van indrukwekkend was⁹⁴. Roermond, 'een der meest geïndustrialiseerde steden van Nederland', telde rond 1850 een verffabriek, een behangselfabriek, een paar meelmolens, enkele drukkerijtjes, een brandkastenwerkplaats, een papierfabriek en ongeveer 600 thuiswevers. En wat het 'industriegebied' Zuid-Limburg betreft, Heerlen bezat de allure van een volwassen dorp, Kerkrade kende iets van kolonwinning, en Maastricht had zijn beginnende aardewerknijverheid⁹⁵. Deze 'industriële centra' hadden overigens omstreeks 1840 wèl allemaal hun eigen harmoniegezelschap!

Een vraag waartoe onze eerdere bevindingen zeker ook aanleiding geven, is die naar de veranderende sociale verhoudingen in dit tijdvak en de weerspiegeling daarvan in de opkomst van de Limburgse blaasmuziekbeweging, dus de verhouding tussen notabelen en opkomende middenstand, tussen kerkelijk en wereldlijk gezag, tussen clericalen en liberalen, tussen gevestigden en nieuwkomers, enz. De oprichting van een van de allereerste fanfares in Nederland, de Baarlose fan-

fare 'Eendragt' (opger. 1852), kan daarbij dan als exemplarisch gelden⁹⁶. Deze Noordlimburgse fanfare werd opgericht in een tijd waarin zich in de bevolking van Baarlo een scheiding der geesten aftekende: een behoudend deel bestaande uit agrariërs, kasteelbewoners en de pastoor, en een veranderingsgezind deel bestaande uit notabelen, opkomende industriëlen en de burgemeester. De laatste groepering wilde duidelijk anders dan de pastoor. Hun oriëntatierichting moet gezocht worden in die van 'de stad' en die van het opkomende negentiende-eeuwse liberalism⁹⁷. Onder hen bevonden zich de oprichters van de Baarlose fanfare. Hun voorbeeld was een combinatie van de stedelijke sociëteit en het gemoderniseerde⁹⁸ militaire orkest van Venlo. De Venlonaar C.J. Messemackers introduceerde dit voorbeeld in Baarlo. De fanfare van Baarlo fungeerde op haar beurt weer als voorbeeld voor andere oprichtingen in de omgeving. Deze eerste fanfarekorpsen vertegenwoordigden een vernieuwingsbeweging met liberale signatuur; geen van alle droeg nog een kerkelijke naam: Eendracht (Baarlo), De Vooruitgang (Tegelen), l'Union (Blerick), Maasoever (Kessel), enz.

Interessant aan dit laatste voorbeeld is dan de vraag of zich ook bij andere oprichtingen dergelijke schisma's, vernieuwingsbewegingen e.d. hebben voorgedaan, of er misschien bij oprichtingen altijd wel iets 'dynamisch' in de plaatselijke gemeenschap aan de hand is. In dit verband herinner ik nog eens aan de drie hypothesen die ik in een eerder atikel opperde ter verklaring van de spectaculaire groei van algemene verenigingsgezindheid in de vorige eeuw⁹⁹. Ik omschreef ze aldus: (a) in *perioden* van versnelde maatschappelijke beweging groeit tevens de verenigingsgezindheid (dit zou dan de oprichtingshaussie kunnen verklaren in tijden van belangrijke landelijke of regionale gebeurtenissen, in de tijd van de industrialisering, in naoorlogse opbouwperioden, enz.¹⁰⁰); (b) in *gebieden* waar in een bepaalde periode sprake is van een versnelling in de ruimtelijke en sociale mobiliteit groeit tevens de verenigingsgezindheid (dit zou dan het oprichtingsenthousiasme kunnen verklaren in migratiegebieden als drooggelegde polders en nieuwe stadswijken, in emigratielanden als de V.S. ('nation of joiners'), maar ook in de stad ten opzichte van het platteland, de zeekelegebieden ten opzichte van de zandgronden, de Randstad ten opzichte van de rest van het land, enz.¹⁰¹); (c) onder bepaalde *groeperingen* die in een bepaald gebied en periode veel mobiliteit kennen, groeit tevens de verenigingsaktiviteit (dit zou dan de oprichtingsdrang kunnen verklaren onder de opkomende burgerstand in de achttiende eeuw, onder de opkomende middenstand omstreeks de helft van de negentiende eeuw, en in de tijd erna onder de katholieken, de 'kleine luyden', de arbeiders, de vrouwen, de jeugd, enz.¹⁰²).

Kortom, als we aan het eind van dit artikel de balans opmaken, dan hebben de ledenlijsten van de overkoepelende blaasmuziekbonden en de gedenkboekjes van de afzonderlijke verenigingen een interessant beeld opgeleverd van de opkomst en vroegste verspreiding van de blaasmuziekbeweging in ons land. Vragen die door dat beeld werden opgeworpen, konden op grond van deze bronnen echter alleen worden aangestipt. Hetzelfde geldt voor de bovenstaande drie veronderstellingen; toetsing van de bruikbaarheid ervan moet nog wachten op nader onderzoek. Bij

dat vervolgonderzoek zal dan ongetwijfeld dieper in de verenigingsarchieven zelf moeten worden gedoken, alsmede in andere bewaarplaatsen met relevante locale en regionale gegevens.

Waar we in dit onderzoek misschien wèl iets verder mee zijn gekomen, is dat een vaag begrip als 'maatschappelijke verandering' door oprichting van verenigingen kennelijk *zichtbaar* gemaakt en daarmee bestudeerd kan worden. Zoals we zagen, bleek aan een oprichting steeds een drietal nauw met elkaar samenwerkende voorwaarden ten grondslag te liggen, die ik gemakshalve: voedingsbodem, voorbeeld en intermediair noemde. Boeiende vraag is dan of deze driedeling ook geldt voor verandering in het algemeen, vooral als we haar aldus algemener formuleren: er is een veranderingspotentieel oftewel een bestaande configuratie van omstandigheden die rijp is voor hergroepering (a) ; er is daarbuiten iets dat nieuw, prestigievol en navolgenswaardig is (b); er is een bepaald medium (c) dat b in contact brengt met a. Het resultaat is: oprichting, aaneensluiting, vereniging, kortom de transformatie van de oude configuratie van omstandigheden in een nieuwe 'stand van zaken', die in de toekomst op zijn beurt weer uitgangsbasis kan worden voor ... enz.¹⁰³.

Misschien dat deze drie ingrediënten enig houvast kunnen bieden bij de verdere bestudering van het voor de mens en zijn cultuur meest fascinerende wezenskenmerk: *verandering*.

Summary

In most western countries the amateur music society is a widely spread phenomenon. Surprisingly enough little effort has been made so far to investigate and analyze it. This contribution focuses on one of the most popular music societies in the Netherlands: the wind band. After defining the terms '(music) society' and 'wind band' an overview is given of the earliest distribution of wind bands in this country, most of them situated in the southern part of the country, especially in the province of Limburg. In the next section the circumstances are analyzed under which these pioneer bands were founded. The article concludes with an attempt to relate the reported results to the social and historical context of the period (1800-1860). The observation is made that the act of founding a (music) society, especially distinguishing three interrelating factors (mood, model, mediator), might be of use in defining the rather vague term 'social change' more precisely. Membership rolls of the Dutch wind band unions as well as memorial volumes of the individual societies have served as a main source for this study.

1. Vgl. bv. Grosshenrich (1980, p. 3): "(...) Hinzu kommt, dass offensichtlich viele Mitgliedschaften nicht im Bewusstsein der Befragten zu sein scheinen und von daher bei Umfragen nicht erinnert und genannt werden".
2. Hoggett en Bishop (1986, p. 121) over de situatie in Engeland. Vgl. over het volkskundig verenigingsonderzoek bv. Grosshenrich, die in 1980 (p. 41-42) opmerkt: "Volkskundliche Vereinsstudien sind nach wie vor selten, nur wenige Forscher unterziehen sich der Mühe, mit Hilfe langwieriger empirischer Erhebungen einer allgemeineren Theorie und Darstellung des Vereinswesens näherzukommen".
3. Vgl. Zomerdijk (1982, p. 373): "Kon van omtrent 1850 gezegd worden, dat geen dorp of vlek hoe klein ook of er verrees een liedertafel, rond 1900 valt geen plaats meer te bedenken, waar een koor, harmonie of fanfare ontbreekt".
4. Voor een status quaestionis van het (blaasmuziek)verenigingsonderzoek zie: Fassaert (1987, p. 65-94).
5. Voor een uitgewerkte motivering hiervan: Fassaert (1987, p. 62-65).
6. Intomart (1980, p. 6).
7. Alleen al het aantal officiële zangverenigingen in ons land bedraagt naar schatting tussen de vijf- en zesduizend, d.w.z. ca. 300.000 leden, vgl. Van der Hurk (1984, p. 9).
8. Deze groepjes amateurmusici verenigden een drietal ontwikkelingen in zich die al ver in de tijd teruggaan: (a) die van de stedelijke beroepsmusici (de stadsspeellieden), (b) die van de collegia musica (amateur-muziekgezelschappen van de hogere burgerij), en (c) die van de leger- en schutterijmuziekkorpsen. Ze vertegenwoordigen respectievelijk een lokaal element, een vrijetijds- en amateurelement, en een militair representatief element. Uitvoeriger over deze voorgeschiedenis: Fassaert (1987, p. 94-105). Vgl. overigens Stollberg (1976), Desmet (1988) en bij ons Jaspers (1988, p. 106-114) voor een mogelijke vierde ontwikkelingslijn: de kerkelijke muziekensembles.
9. Opgaven oudste aangesloten verenigingen van resp.: KNF (Koninklijke Nederlandse Federatie van Muziekverenigingen), d.d. dec. 1987; FKM (Federatie van Katholieke Muziekbonden in Nederland), t.w. R.K. Limb. Bond van Muziekgezelschappen, d.d. dec. 1987, R.K. Westbrab.- en Zeeuwse Muz. Ver., d.d. nov. 1987, en Bossche Bond d.d. nov. 1987; SONMO (Stichting Overkoepelende Nederlandse Muziekorganisaties) d.d. nov 1987. Resultaat van landelijke rondvraag: Vernoot (1981, p. 3).
10. Vgl. in dit verband Sorokin (1933, p. 82), die de ouderdom van economische en culturele verenigingen in verschillende landen naging en tot de conclusie kwam dat vele zelfs niet eens de *tien* jaar haalden. Vgl. voorts Miermans (1954, p. 236-242) over de beperkte levensduur van veel voetbalverenigingen. Zie ook Gedenkboek Sittard (1987, p. 15) over het probleem van de *exacte* ouderdomsbepaling.
11. Behalve het feit dat de kroniekschrijvers van verenigingen in de regel geen geschoolde historici waren en meestal weinig weerstand konden bieden aan een zeker verenigings-chauvinisme, is er ook nog het probleem van de slechte staat waarin veel verenigingsarchieven zich bevinden. Mulken (1984, p. 6) zegt over de oorzaken hiervan: "Een eerste is het feit dat er vroeger lang niet zoveel schriftelijk werd vastgelegd als tegenwoordig, veel beslissingen werden gewoon mondeling genomen. Een andere oorzaak is, dat tot voor kort weinig waarde werd gehecht aan verenigingsarchieven, waardoor veel stukken verloren zijn gegaan. Een derde oorzaak is het (vaak) wisselen van het secretariaat waarbij nog al eens stukken worden achtergehouden door de oude secretaris, meestal onbewust, soms moedwillig". Vgl. ook Zomerdijk (1981, p. 176) in dit verband: "Er is zoveel verloren gegaan, omdat in het vaderlandse gevoel voor orde op zaken geen oude rommel past".
12. Vgl. Gedenkboek Roermond (1950).
13. Vgl. Grieshofer (1981, p. 13) over de betekenis van oprichtingsdatums voor het reconstrueren van verspreidingsstendensen: "An hand der Gründungsdaten lässt sich der Prozess der Ausbreitung kartographisch darstellen".
14. Vgl. Gedenkboek Sittard (1987, p. 4) over de 'definitieve' harmonie- en fanfarebezetting vanaf ca. 1860. Zie ook Stoks (1981, p. 25) en Langie (1986, p. 19) over het verschil tussen beide. In de harmonie komen alle blaasinstrumenten voor die we kennen in het symfonie-orkest. Onder de houtblazers in de harmonie zijn de klarinetten het sterkst vertegenwoordigd. Ze zijn koorsgewijs bezet en betekenen voor de harmonie net zoveel als de violen voor het symfonie-orkest. Een fanfare bestaat in principe alleen uit koperblazers en slagwerk. Hier vinden we dus in de regel geen dwarsfluit, piccolo, hobo of fagot, terwijl de klarinettengroep vervangen is door de bugels. De huidige fanfare-bezetting komt vooral voor in Frankrijk en de Benelux, de harmonie is door haar gelijkenis met het symfonie-orkest veel algemener bekend.

15. Dit getal is opgebouwd uit 27 Limburgse verenigingen die in de eerdere genoemde ledenlijsten en rondspraak werden genoemd, en 16 die ik daarnaast nog genoemd vond in jubileumboekjes, op festival-aankondingen e.d.
16. Vgl. Harmsen (1975, p. 7-8) over de voordelen die het heeft om verenigingen te onderzoeken ten tijde van hun oprichting: de samenhang met de sociale context is daar het duidelijkst waar te nemen.
17. Vgl. bv. Venner (1975, kol. 151-152) over de controverse rondom de oprichting van de harmonie van de harmonie van Roermond: "De Koninklijke Harmonie van Roermond heeft in september 1975 haar tweehonderdjarig bestaan gevierd. (...) In het jaar 1849 werd (...) een huldedicht aan de Koninklijke opgedragen (...) waarin (...) wel het optreden voor Napoleon gememoreerd wordt, maar niets over haar ontstaan als (...) hofkapel in 1775. Voor de tegenwoordige lezer moet de verwondering nog toenemen, als hij verneemt, dat in 1869 en 1894 het 50- respectievelijk 75-jarig bestaan van de harmonie werd gevierd en dat het jaar 1875 zonder festiviteiten voorbijging. (...) Dit verband hebben de organisatoren van de feesten in 1925, 1950 en nu in 1975 wel gelegd, maar om welke redenen? Zijn er (...) nieuwe gegevens gevonden, die het leggen van dit verband rechtvaardigen? Nee".
18. Vgl. W. Suppan (1977, p. 183-219) over het nut en de reikwijdte van dit type bron. Zie voorts J. Braem, 'Schrijf de geschiedenis van je vereniging', in: Harmonies en fanfares (1980, p. 63-66). Vgl. ook noot 11.
19. Ook Grieshofer (1981, p. 4;35;38-40) merkt deze drie samenwerkende factoren op. Hij betoogt bv. dat in Oostenrijk de kerkmuziekpraktijk en de processies in combinatie met de schutterijmuziek als voedingsbodem gefungeerd hebben, waarin het militaire voorbeeld vervolgens 'ingeplant' werd: "sie war etwas ganz Neues, das von der Lehrerschaft nach militärischem Vorbild in den dörflichen Bereich verpflanzt wurde (...) in den Städten und ländlichen Gemeinden konnte dieses Vorbild natürlich nur nach Massgabe der vorhandenen Musiker und Instrumente erreicht werden (...) neben Lehrer und ehemaligen Militärmusiker erscheinen vielfach (...) auch die Pfarrer als Gründer".
20. Aldus Balthazar van Drogenbroeck (rector sacelli van de Loretokapel van O.L. Vrouw onder de Linden) in zijn programmaboekje bij het eeuwfeest, vgl. Gedenkboek Thorn (1963, p. 15).
21. Gedenkboek Roermond (1950, p. 14, 86).
22. Vgl. voor Thorn: Gedenkboek Thorn (1963, p. 12,15-19) en Feestgids Thorn (1987, p. 15-16). Vgl. voor Roermond: Gedenkboek Roermond (1950, p. 5-7,10-11,14,18,22-24,86,92); Nederveen (1977, p. 17).
23. Vooral de 'Grote Sociëteit', de 'Nieuwe Sociëteit' en de 'Burgerlijke Sociëteit' droegen al in de achttiende eeuw bij tot de ontwikkeling van de amateuristische muziekbeoefening in Maastricht. Niet alleen organiseerden ze voor de leden concerten, maar ook werd er soms al ijverig door de sociëteitsleden meegemusicieerd. Zo ging er op 2 december 1791 een serie van twaalf inschrijvingsconcerten van start in de Redoutezaal, verzorgd door een orkest bestaande uit "les musiciens et amateurs", aldus 'Programma van muziekuitvoeringen te Maastricht in den winter van 1791-1792', *Tijdschrift der Vereniging voor Noord-Nederlandsche Muziekgeschiedenis* 5 (1897) p. 74-83; zie ook: Quaedvlieg (1965, p. 101). Ondanks de Franse tijd bleven de belangrijkste elementen in Maastricht aanwezig voor een continuering van het achttiende-eeuwse muziekleven, bv. het in de achttiende eeuw opgekomen 'concert vocal et instrumental'. Aan deze laatste concerten werd zelfs een hechtere basis gegeven, toen rond 1820 de 'Société de Musique' (een getrouwe kopie van een achttiende-eeuwse muzieksociëteit) en enkele jaren later de 'Société des concerts d'amateurs' werden opgericht. Beide effenden het pad voor de totstandkoming van de 'Société d'Harmonie' in 1825, vgl. Quaedvlieg (1966, p. 87, 89-90); Quaedvlieg (1979, p. 7).
24. Geciteerd in: Gedenkboek Maastricht (1975, p. 15).
25. Vgl. Archieven Limburg (1986, p. 237). Zie ook Janssen (1983, p. 36). Of deze laatste schutterij in 1747 al muziek maakte, is overigens de vraag. Officieel zijn muziekkorpsen bij de schutterijen pas bekend vanaf de patriottentijd. Ook de militaire muziek zelf is bij ons officieel pas bekend sinds 1771, officieus echter al vanaf de tachtigjarige oorlog, vgl. Enschedé (1912, p. 9-10) en Van Yperen (1966, p. 11). Zie ook noot 47.
26. Vgl. voor Venlo: 'Honderd jaar Fanfare in Venlo. Het begon met een splitsing', *Dagblad van Noord-Limburg* 31/12/1954; Gedenkboek Baarlo (1977, p. 3). Vgl. voor Swalmen (2x): Gedenkboek Swalmen (1952, p. [7-9,11-12]); Gedenkboek Swalmen (1977, p. 7,16-19,35). Vgl. voor Maastricht: Quaedvlieg (1970, p. 55-58); Quaedvlieg (1975, p. 139-142); Quaedvlieg (1976, p. 81); Quaedvlieg (1979, p. 28-29,31,33,36,68,n.1).
27. Vgl. Zomerdijk (1982, p 6-7) over de samenhang tussen de ontwikkeling van de ventielinstrumenten, de opkomst van de fanfare en de democratisering van de muziekbeoefening. En in het buitenland Biber (1976, p. 137). Zie voorts noot 14 hierboven.

28. Nieuwe vindenis in de instrumentbouw maakten dat mogelijk, in chronologische volgorde: het kleppensysteem, het ventielsysteem (mogelijkheid chromatische toonladders!), nieuwe instrumentenfamilies, vgl. bv. De Keyser (1980, p. 47vv.). Over de rol van de opkomende instrumentindustrie hierbij, zie Haine (1980, p. 33-44). Zie ook noot 98.
29. Gedenkboek Baarlo (1977, p. 3).
30. Gedenkboek Herkenbosch (1982, p. 42-43,45).
31. Gedenkboek Thorn (1987, p. [2]; Gedenkboek Roermond (1950, p. 10-11). De laatste geeft bovendien een portret waarop de bisschop als actieve muziekbeoefenaar afgebeeld is, nl. met cello. Bij zijn overlijden in 1793 liet hij na: twee altviolen, zes violen en zes strijkstokken, twee hoorns, twee trompetten, twee posthoorns, twee hobo's, een cello, een contrabas en ongeveer tweehonderd symfonieën, vgl. Van de Venne e.a. (1967, p. 134).
32. *Journal der Harmonie van Horst*, GA Horst, p. 3. Dat de oprichting onder kerkelijk gesternte plaatsvond blijkt ook op p. 1-2: [na het voorbereidend werk van schoenmaker Franssen] "(...) begonnen later eenige jonge lieden uit het dorp zich op de muziek toe te leggen, amuserend zich door deze schoone kunst, versterkten door dezelve (...), voor zoo verre hunne zwakke kennissen hun zulks toelieten, den luister der Godsdienst, tot zij eindelijk besloten zich door een broederlijk reglement te vereenigen".
33. GA Weert: stukken betr. subsidiëring van het muziekgezelschap 'de Harmonie' in de periode 1842-1849 (resp. gericht aan de koning, gedeputeerde staten van het hertogdom Limburg, en de Weertse gemeenteraad).
34. Art. 6 van het reglement meldt bovendien: "De Heeren pastoor, burgemeester en president van het kerkfabriek zijn buiten verkiezing leden van het bestuur", vgl. Gedenkboek Schimmert (1985, p. 8-9).
35. *Journal der Harmonie van Horst*, GA Horst, p. 1-2. Vgl. ook Verheijen (1977, kol. 163-165,167-169).
36. Gedenkboek Sittard (1987, p. 5).
37. Aldus art. 8 van de "Statuten van het Gezelschap der Harmonie van Heerlen" vastgesteld op de "Generale vergadering van het gezelschap den 24 April Achtthien honderd zeven en dertig", GA Heerlen. Over de functie van de honoraire leden geeft art. 50 en 51 uitsluitel: het zijn "personen, welke uit hoofde van hunne talenten of persoonlijk aanzien, tot het welzijn van het gezelschap kunnen medewerken. (...) zij genieten niet het recht van déliberatie noch stem- noch kiesrecht, de President d'honneur uitgezondert, welke krachtens zijnen tijtel gelijk gesteld wordt met de werkelijke leden".
38. In Arcen reageert de burgemeester op zijn benoeming tot voorzitter als volgt: "Geacht Harmonies Gezelschap! Kennis hebbende van mijn benoeming als President van UED: gezelschap; zoo heb ik de eer UED: te kennen te geven dat ik dezelve met genoeg aanneem. (...) Nu, geachte harmonie! Ik bedank Ued: vóór dezen schoonen luister, waar mede UED: mij komt verëeren. Ik sluite dus met mijne wenschen, Leve! het Harmonies Gezelschap!!! Leve! alle inwoonders dezer Gemeente!!! Daar! mijne inêrlijke gevoelens. De President des Harmonies gezelschap van Arcen. w.g. V.d. Bergh, overgang 1852/3". Brief integraal afgedrukt in: Gedenkboek Arcen (1971, p. 10-11).
39. Vgl. voor Arcen: Gedenkboek Arcen (1971, p. 10-11) en Gedenkboek Baarlo (1977, p. 7). Vgl. voor Lottum: Gedenkboek Arcen (1971, p. 11), Verheijen (1977, p. 165,170) en Brief van het bestuur van de Kon. Harmonie van Lottum dd. okt. 1980.
40. Gedenkboek Swalmen (1927, p. 9) en Gedenkboek Swalmen (1952, p. [11]).
41. Zelfs treffen we nu onder de leden 'behoefigen' aan. In een brief van de harmonie van Sittard aan de gouverneur van Limburg (d.d. 27 nov. 1841) wordt bv. gesteld: "dat het muziekgenootschap (...) op heden 25 leden sterk is, waaronder enige behoeftege leden, welke de nodige kennis (...) te verschaffen, om later door het spelen van een of ander instrument zich ene broodwinning te verzekeren", zie Gedenkboek Sittard (1987, p. 5).
42. Zo meldt bv. art. 6 van het reglement van de harmonie van Schimmert: "De Heeren pastoor, burgemeester en president van het kerkfabriek zijn buiten verkiezing leden van het bestuur", zie Gedenkboek Schimmert (1985, p. 8-9).
43. Gedenkboek Schimmert (1985, p. 8-9).
44. Gedateerd 22 februari 1859, vgl. Van Mulken (1984, p. 6). In schril contrast hiermee staat overigens hoe men 'vreemden' diende te bejegenen. Zo leest men in het reglement van de harmonie van Gronsveld dat een buitenstaander alleen met verlof van het dagelijks bestuur de harmonie mocht 'bijwonen'. Als men met een 'vreemde' binnenkwam, dan gebeurde dat geheel voor eigen verantwoording. De naam en de woonplaats van de vreemdeling moesten onmiddellijk genoteerd worden. En wie tegen dit voorschrijf zondigde, betaalde een kwartje boete, evenveel als voor een hond, die ook niet naar binnen mocht. Bovendien werd van iedere

bezoeker verwacht dat hij zijn hoofd afzette in de zaal. Wie van dit gebruik niet op de hoogte was, betaalde voor die les in wellevendheid 19 cent, aldus Onze harmonie (1985, p. 57).

45. Gedenkboek Reuver (1970, p. [17]).

46. Reglement der Harmonie van Lottum, opgericht den 1ste Junij 1851, bl. 1 (overgenomen uit het oprichtersboek, aanwezig in het archief van de vereniging).

47. Het waarom van dit wegvallen is niet helemaal duidelijk, wellicht hield de 'Belgische tijd' er verband mee. Hoewel deze lokale weerbaarheidsorganisaties incidenteel al van eerder bekend zijn (vgl. de eerdergenoemde schutterij van Sevenum, opger. 1747), werden ze in 1815 bij K.B. *algemeen* ingesteld. Verordend werd dat alle mannen van 25 tot 35 jaar door regelmatige oefening in paraatheid gehouden moesten worden, als onderdeel van de militaire macht. In navolging van de regimentsmuziekkorpsen stelde men vaak een corps tamboers en trompetters in, voor het uitrukken en tijdens de exercities. Deze stafmuziek breidde zich in sommige gevallen, dankzij bv. gemeentesubsidies, gaandeweg uit tot een volledige harmoniemuziek, en dus tot "achtergrondmuziek voor het op zomerdagmiddagen in de parken wandelende publiek", aldus Ten Bokum (1988, p. 21); vgl. voorts Zomerdijk (1981, p. 168); en ook noot 25.

48. Gedenkboek Sittard (1987, p. 6).

49. "Statuten van het Gezelschap der Harmonie van Heerlen" vastgesteld op de "Generale vergadering van het gezelschap den 24 April Achtien honderd zeven en dertig". GA Heerlen.

50. Onze harmonie (1985, p. 62).

51. Feestgids Amstenrade (1965, p [2]).

52. Deze fabriek werd gesticht in 1833 en geldt als de eerste grootindustrie in Nederland, vgl. Gedenkboek Sphinx-C eramique (1959, p. 336) en Quaedvlieg (1965, p. 118). Uitgebreider over het bezoek van de koning, zie: Wieland (1960).

53. Gedenkboek Baarlo (1977, p. 5,7-8,12) en Stoks (1981, p. 30). Ook in de gemeente Maasbracht waren er ten tijde van de oprichting (1855) wel twintig herbergen en was de fanfare-directeur in het dagelijks leven brouwer, vgl. Gedenkboek Brachterbeek, 1984, p. 6). Overigens werden er ook in de jaren dertig al brouwers in dit verband genoemd. Zo waren er in Sevenum ten tijde van de oprichting vier dorpsbrouwerijen en het tienvoudige aan cafés, op een aantal van ca. 1200 inwoners, vgl. Gedenkboek Sevenum (1958, p. 12) en Gedenkboek Sevenum (1983, p. 10).

54. Dit bedrijfskorps ging overigens zes jaar later al weer ter ziele, vgl. Quaedvlieg (1976, p. 81) en Quaedvlieg (1979, p. 36; 68, n.1).

55. Vgl. voor Venlo: 'Honderd jaar Fanfare in Venlo. Het begon met een splitsing', *Dagblad van Noord-Limburg* 31/12/1954; Gedenkboek Baarlo (1977, p. 3). Vgl. voor Swalmen (2x): Gedenkboek Swalmen (1952, p. [7-9,11-12]); Gedenkboek Swalmen (1977, p. 7,16-19,35). Vgl. voor Maastricht: Quaedvlieg (1970, p. 55-58); Quaedvlieg (1975, p. 139-142); Quaedvlieg (1976, p. 81); Quaedvlieg (1979, p. 28-29,31,33,36,68,n.1). Vgl. voor Vaals: Crasborn (1981, p. 4); Gedenkboek Thorn (1963, p. 71); Persoonlijke meded. secr. Kon. Harmonie St. Cecilia Mheer d.d. 30 okt. 1980.

56. Met '  la turque' wordt herinnerd aan de algemene reorganisatie van de achttiende-eeuwse Europese militaire kapellen naar Turks model, d.w.z. met uitbundige ritmesectie (Turkse trom e.d.), vgl. in het buitenland bv. Brixel (1982, p. 22-23), en bij ons Van Yperen (1966, p. 20-21) en Pieters (1981, p. 13-14).

57. Vgl. Gedenkboek Thorn (1963, p. 16) en Gedenkboek Roermond (1950, p. 7). Vooral het 'Franse' voorbeeld moet tot de verbeelding zijn gaan spreken toen de Bataafse Republiek met Frankrijk een aanvallend en verdedigend verbond sloot en dientengevolge grote contingenten Franse soldaten (tot een totaal van 25.000 man) op haar grondgebied ingekwartierd kreeg. Omvorming van ons militair apparaat (inclusief legermuziek) naar Frans model kon niet uitblijven, vgl. Van Yperen (1966, p. 18), wat nog eens bevestigd werd door de beslissing van Napoleon dat elke garnizoensstad (ook in bezet gebied) zijn eigen militaire kapel moest hebben, vgl. Pieters (1981, p. 24-25;27). Zie in dit verband Zomerdijk (1981, p. 150-151) over Napoleon's denkbeelden m.b.t. het beïnvloeden van de volksmentaliteit door "het aankweken van moed en heldhaftigheid middels de pompa van een met tromgeroffel en trompetgeschal aangevulde muziek".

58. Men bedenke overigens dat er veel Duitse hofmusici (werkloos geworden na het verdwijnen van het feodale dienstverband in de revolutiejaren) in ons land vanaf 1819 nieuw emploti vonden in het kader van de algehele reorganisatie van het Nederlandse leger. Er werden toen bijna driehonderd muzikanten en zeventien kapelmeesters gezocht voor de nieuw op te richten zeventien stafmuziekkorpsen van de infanterie, voor elke garnizoensplaats  en. Van de zeventien aangestelde kapelmeesters waren er twaalf van Duitse afkomst, vgl. Van Yperen (1966, p. 27vv.). Hofmuziektraditie en militaire muziek-traditie vloeiden hier dus ineen: "H fische Gesellschaftsformen verbanden sich mit milit rischen Pomp (...) und wurden durch den öffentlichen Charakter des Milit rs zum öffentlichen Schauspiel, an dem die gesammte Bevölkerung teilnahm", aldus Keldany-Mohr (1977, p. 34-35).

59. Vgl. noot 58 over de militaire reorganisatie in 1819, waardoor elke garnizoensplaats een stafmuziek-korps kreeg (max. 27 muzikanten: 17 beroepsmusici en 10 leerlingen). Overigens waren er omstreeks 1806 in ons land al negen regimentsmuziekkorpsen bij de infanterie, vgl. Zomerdijk (1981, p. 152).
60. Vgl. 'Venlo in het teken van 150-jarig bestaan. Militaire pracht en praal bij de Limburgse Jagers', *De Nieuwe Limburger* d.d. 2/7/1964.
61. Dit gezelschap, genoemd in een verslag van een rondreis van koning Willem I door de zuidelijke provincies, had kennelijk aan deze koninklijke visite de handen vol, want "op verscheidene plaatsen waar de koning passeerde (...) weergalmden de lucht van het Turksch Muzijk", vgl. *Dagblad der Provincie Noord-Brabant*, 16 juni 1815 (gecit. door Zomerdijk 1981, p. 179).
62. Vgl. Jung (1978, p. 293-307; 293): "Das Bergmusikcorps, auch Berghauboisten oder Bergknappenkapelle genannt, wurde bereits in den 20-er Jahren des 19. Jahrhunderts, vielleicht auch schon 1816, beim Bergamt in Essen gegründet". In Engeland waren ze er ongeveer even vroeg bij, vgl. Schwab (1978, p. 85-106; 89-90): een van de eerste bedrijfsmuziekverenigingen daar was die van de London Lead Company in Nent Head, opgericht in 1820. Vgl. over de motieven van de fabrikanten Taylor (1979, p. 27): "Many industrialists saw a works band as a symbol of their own benevolence, a focus of company loyalty and an advertising device".
63. Stoks (1981, p. 28, 31); Gedenkboek Baarlo (1977, p. 28).
64. Art. 4 reglement (1850) harmonie van Schimmert, afgedrukt in Gedenkboek Schimmert (1985, p. 8-9). Vgl. ook Suppan (1976, p. 18; 60) over de functie van deze openbare optredens: "[sie haben] mehr für die Verbreitung der Meisterwerke der Wiener Klassik und Romantik geleistet als irgend eine andere Institution - und sie haben diese Musik an Bevölkerungsschichten herangetragen, die sonst allein mit spärlichen Kirchenmusik sowie mit einzelnen Volksmusikanten oder Tanzgruppen Kontakt hatten".
65. Vgl. Gedenkboek Maasbracht (1985, p. 4): "Niemand zal toch kunnen ontkennen dat hij in zijn prille jeugd gefascineerd heeft toegekeken als 'de fanfare' of 'de harmonie' voorbij trok, en als jong mens de drang in zich voelde opwellen: daar wil ik zo gauw mogelijk ook aan meedoen! (...) Dit is een goed verschijnsel, want daarop steunt de totstandkoming en het voortbestaan van honderden muziekverenigingen".
66. Qua repertoire toonde men zich hierbij overigens weinig kieskeurig; polka's, galops, walsen en polonaises in de kerk en tijdens processies waren eerder regel dan uitzondering, vgl. Braad (1983, p. 86-88) en Feestgids Mechelen (1834, p. [9]).
67. Gedenkboek Schimmert (1985, p. 7).
68. Gedenkboek Mheer (1981, p. 16-17).
69. "There is no doubt that when the contests first began, in the middle of the nineteenth century, they proved a unifying and energising force", aldus Taylor (1979, p. 32).
70. Gedenkboek Roermond (1950, p. 34vv.); Quaedvlieg (1975, kol. 134); Braad (1983, p. 86). Een van de allereerste internationale concoursen moet overigens die in 1827 in La Villette (Parijs) zijn geweest, aldus Pieters (1981, p. 15-18).
71. Gedenkboek Mechelen (1984, p. 59); Onze harmonie (1985, p. 58).
72. Medewerking werd verleend door gezelschappen uit o.a. Baarlo, Blerick, Echt, Maasbracht, Swalmen en Tegelen, vgl. Gedenkboek Maasbracht (1985, p. 5-6) en Stoks (1977, p. 175). Overigens werd een maand eerder, op Bronkdinsdag 12 juni 1855, ook al een "Groot Festival" voor binnen- en buitenlandse "Dorps-Harmonieën en Zangsociëteiten" georganiseerd, en wel door de harmonie van Gronsveld; twaalf korpsen uit de wijde omgeving namen er aan deel, vgl. Onze harmonie (1985, p. 66). Veelgenoemd wordt ook het festival te Kerkrade, dat op 27 mei 1856 werd gehouden t.g.v. het aanschaffen van het eerste vaandel van de Kerkradse harmonie; behalve Duitse en Belgische deden ook korpsen mee uit Beek, Elsloo, Gronsveld, Heerlen, Kessel, Maasbracht, Margraten, Swalmen en Vaals, vgl. het officiële programma afgebeeld in Gedenkboek Maasbracht (1985, p. 5, 7). En op 7 juni 1858 werd het 25-jarig bestaan van de harmonie van Heerlen zelfs gevierd door 32 harmonieën, fanfares en zanggezelschappen uit de wijde omtrek, vgl. Gedenkboek Baarlo (1977, p. 7).
73. Faulhaber was eind achttiende eeuw naar Roermond gekomen in verband met de muzikale ambities van bisschop Philippus Damianus van Hoensbroek, vgl. Gedenkboek Roermond (1950, p. 7).
74. Gedenkboek Thorn (1963, p. 16),
75. Vgl. Gedenkboek Weert (1979, p. 7) en Linssen (1949, p. 1,4). Jan Dencer en Pierre van Dooren behoorden tot die talloze 'conscriptanten' die onder het Franse bewind waren ingelijfd in de Franse legers. Na beëindiging van de lange reeks revolutionaire en Napoleontische oorlogen (1790-1815) zochten vele werkloze militaire musici dan ook in het burgerbestaan een passende muzikale werkring, vgl. Pieters (1981, p. 24-25; 27). Ook in het buitenland gaven veel weergekeerde 'Napoleonkämpfer' de stoot tot

oprichting van burgerlijke muziekkapellen, vgl. Oostenrijk bv. Grieshofer (1981, p. 34), voor Zwitserland Biber (1976, p. 136-137), voor België Crasborn (1981, p. 4), en voor Engeland Taylor (1979, p. 17), volgens wie de brassbandbeweging dan ook van start ging door toedoen van al die "musicians, along with the rest of the soldiery, who found themselves at home with little or nothing to do but dwell upon memories".

76. Gedenkboek Mheer (1981, p. 3)

77. Vgl. Gedenkboek Maasbracht (1985, p. 18).

78. Gedenkboek Maastricht (1975, p. 15); Quaedvlieg (1979, p. 10); Gedenkboek Roermond (1950, p. 7).

79. Gedenkboek Baarlo (1977, p. 3); Stoks (1981, p. 28-29). Ook Fodor was trouwens in Venlo geboren, als zoon van een Hongaars officier. Na een opleiding in Duitsland en Rusland vestigde hij zich in 1792 in Amsterdam en werd spoedig een der leidende figuren op muzikaal gebied, vgl. Reeser (1950, p. 44-45).

80. Waarschijnlijk kwamen veel van deze Duitse (of Oostenrijkse) musici uit de Nederlandse militaire muziekkorpsen. Hoe ze daarin terecht waren gekomen, zie noot 58. Voor het muziekleven van Maastricht werd bv. het muziekkorps van de 14de Afdeling Infanterie van bijzonder belang toen in 1824 de leiding in handen kwam van Michel Rösler (geboren in Oostenrijk). Meermalen vindt men hem sindsdien vermeld in berichten over burgerlijke concerten te Maastricht, bijvoorbeeld die van de 'Société des Concerts d'Amateurs, vgl. Quaedvlieg (1979, p. 14).

81. Gedenkboek Sevenum (1958, p. 12); Gedenkboek Sevenum (1983, p. 10); Janssen (1983, p. 90). Overigens is tot in onze jaren zeventig telkens een lid van de familie Everts zowel leider van het muziekgezelschap geweest als burgemeester van Sevenum, bij elkaar vijf generaties lang, zie: *Dagblad van Noord-Limburg* 9/4/1970.

82. Zomerdijk (1981, p. 156).

83. Quaedvlieg (1979, p. 69); Onze harmonie (1985, p. 59).

84. Een helder overzicht (incl. kaart) van de staatkundige verdeling vóór 1795 geeft Limburg's Verleden (1960, p. XVI). Vgl. overigens Thewissen ([1960] p. 302), die meent dat dit gebied van die staatkundige versnippering "betrekkelijk weinig hinder ondervond en als levensgebied wel degelijk een eenheid was". Zie voorts Jappe Alberts (1974, p. 83-86; 98-107; 122-125; 150-156; 159-163; 169-177; 185-186) en voor een beknopter overzicht Munier (1983, p. 20-27).

85. Vgl. Jappe Alberts (1974, p. 116-117): "De bijna twintigjarige, gemeenlijk als 'Franse Tijd' aangeduide periode, (...) heeft op onze streken een onuitwisbaar stempel gedrukt".

86. Zie noot 58. Zelfs werd die groeiende Duitse invloed "een niet geheel ongevaarlijke vijfde colonne", aldus Reeser (1950, p. 15).

87. Vgl. Höfele (1982, p. 53). Bovendien zouden er in het Zuidduitse gebied Baden al blaasmuziekkapellen dateren uit begin achttiende eeuw, vgl. Suppan (1983, p. 288; 321; 343; 345; 352). Of er toen echt al geblazen werd, of dat hier sprake was van voorlopers in de vorm van bv. zangkoren is niet duidelijk.

88. Vgl. resp. Harmonies en fanfares (1980, p. 20) en Harmonies Belg. Limburg (1986, p. 11).

89. Jappe Alberts (1974, p. 146; 207-208).

90. Vgl. in dit verband Kooij (1985, p. 110): "Met name gebieden rond de grootste steden hebben allerlei vernieuwingen snel ervaren. Voor de meer perifere landelijke gebieden liepen de impulsen via lager geplaatste steden en duurde het wat langer".

91. Zomerdijk (1982, p. 370).

92. Vgl. Wieland (1981, p. 311) over de abominabele toestand van de Limburgse landwegen ten tijde van het bezoek van Willem II in 1841 en 1842. Geadviseerd werd zelfs dat voor het geval de koningin en prinses Sophie mee zouden komen, men beter incognito over Duits grondgebied zou kunnen reizen.

93. Vgl. Jappe Alberts (1974, p. 179-181; 213-215) en Linssen (1977, p. 22).

94. Vgl. Jappe Alberts (1974, p. 179): "De hier gesignaleerde spanning tussen huisnijverheid en landbouw leidde tot achteruitgang van de economische positie van het platteland. De weinige, meestal zeer kleine, steden in onze streken konden nauwelijks soulaas bieden. De industrialisatie, die in Luik en omgeving zo belangrijk was, speelde in onze steden nauwelijks een rol".

95. Vgl. Linssen (1977, p. 22), Gedenkboek Swalmen (1977, p. 11) en Feestgids Amstenrade (1965, p. [2]).

96. Vgl. Gedenkboek Baarlo (1977); Stoks (1981).

97. Hadden liberalen en katholieken het in de afgelopen decennia redelijk met elkaar kunnen vinden in hun gezamenlijke afkeer van het autocratische beleid van Willem I, vanaf de jaren vijftig wierp de komende

schoolstrijd zijn schaduwen al vooruit. De liberale ideeën van vrijheid, gegerandeerd door een constitutionele staat, botsten op de herleving van de triomferende katholieke kerk, vgl. Evers e.a. (1986, p. 194-195; 70). Wat dit laatste betreft, bedenke men overigens dat Limburg nooit deel uitmaakte van de Hollandse Zending en dat katholieke notabelen het van oudsher hier voor het zeggen hadden, dit in tegenstelling tot Noord-Brabant, vgl. Munier (1983, p. 27). Over het liberale élan na de liberale triomf bij grondwetsherziening van 1848, vgl. Daalder (1985, p. 305-307, 310, 313-314) en De Hen (1985, p. 3-5).

98. De opkomende industrie bracht nieuwe metaalbewerkingen met zich mee, die niet alleen de productie bevorderden maar ook technische verbeteringen, vgl. Zomerdijs (1981, p. 151). De opvallendste nieuwe uitvindingen waren wel die op het gebied van de koperen blaasinstrumenten door Adolphe Sax (saxofoons, saxhoorns, saxtuba's, saxtromba's). De opkomst van de fanfare had direct met deze vindingen te maken. Hiermee kwam de fanfare tegemoet aan het nieuw klankideaal van een edele, volle koperklank met een sonore totaalindruk. Men streefde ernaar om in de buitenlucht vergelijkbare klankmogelijkheden te bereiken als het symfonie-orkest binnenskamers, vgl. Gedenkboek Schimmert (1985, p. 12). Zie ook noot 27.

99. Zie Fassaert (1987, p. 106-110).

100. Vgl. bv. Kruisheer (1976, p. 10-11) over de hausse aan broederschapsstichtingen ten tijde van de Europese pestepidemieën; voorts Sauermann (1985, p. 199-201) en Zomerdijs (1982, p. 274) over nationale festiviteiten als aanleiding om verenigingen op te richten. Vgl. bv. Suppan (1977, p. 244-262) over de naoorlogse oprichtingsactiviteit van blaasmuziekverenigingen in W.-Duitsland.

101. Vgl. bv. Tan Oei Han (1958, p. 4; 16vv.), die aantoont dat kolonisatiegebieden verenigingsvorming uitlokken. Zie over de verspreiding van verenigingen en sociale bewegingen van stad naar platteland bv. Grieshofer (1981, p. 7).

102. Over het verschil in verenigingsactiviteit tussen autochtone en niet-autochtone arbeiders in de Duitse industriegebieden, vgl. bv. Konold (1978, p. 415-421); en over de relatie tussen de achttiende-eeuwse genootschapsoprichtingen en de omhoogstrevende burgerstand bv.: Hermans (1984, p. 76).

103. Steun voor deze gedachtegang bv. bij Wiswede (1978): p. 183vv.: sociale verandering gaat uit van reeds vertrouwde uitgangssituaties, nieuwe dingen worden daarin geïntegreerd; p. 196vv. over imitatie, voorbeeldwerking en leertheorie bij sociale verandering; en p. 184;202: de vernieuwer is te vinden onder de sociale stijgers en randgroeperingen. Vgl. wat dit laatste betreft ook Jolles (1963, p. 67vv.; 125vv.; 140vv) over 'import' en autochtonen die veel contact hadden met de buitenwereld: zij waren meestal de bemiddelaars en initiatiefnemers. En voorts Van Holthoorn (1985, p. 183): "Zoals altijd waren onze voorouders in hoge mate de gevangenen van hun gevestigde opvattingen en van hun maatschappelijke instellingen. Er zijn gewoonlijk prikkels van buiten af, en ook mensen met een nieuwe blikvang nodig, voordat veranderingen plaatsvinden". Vgl. tenslotte Davids' (1987A), die voor de verklaring van de opkomst van de dierenbeschermingsbeweging in Nederland (impliciet) hetzelfde model gebruikt (en zich daarmee keert tegen de eenzijdige beschavingsoffensief-hypothese): als *voorbeeld* gold de Engelse dierenbescherming, een gunstige *voedingsbodem* was te vinden in bestuurscentra en grote havenplaatsen en daarbinnen weer onder de aristocratische kringen waar decorumverlies tegenover het buitenland gevoelig lag, en als *bemiddelaars* traden op vertegenwoordigers uit de genoemde milieus die rechtstreeks met het Engelse voorbeeld in aanraking kwamen. Vgl. in dit verband ook Davids' (1987B, p. 51-52) driedelig model ter verklaring van de variatie in verenigingsgezindheid onder immigranten.

Geraadpleegde bronnen en literatuur

[Archieven Limburg] R.M. Delahaye e.a. (red.), *De archieven in Limburg XIII*. (Alphen a.d. Rijn 1986).

Braad, R., '150 Jaar blaasmuziek in Heerle', *Het Land van Herle* 33 nr. 4 (1983) p. 85-106.

Biber, W., 'Das Blasmusikwesen der Schweiz in Geschichte und Gegenwart', in: W. Suppan, e.a. (Hrsg.), *Bericht über die erste internationale Fachtagung zur Erforschung der Blasmusik, Graz 1974* (Tutzing 1976) p. 127-143.

Brixel, E. e.a., *Das ist österreichs Militäre Musik. Von der 'Türkischen Musik' zu den Philharmonikern in Uniform* (Graz etc. 1982).

Bokum, J. ten, *Muziek in de IJsselsteden* (Utrecht etc. 1988).

Crasborn, Pierre, 'Blaasmuziek in Nederland. Beknopt overzicht van geschiedenis en sociale functie', *Neerlands Volksleven* 31 nr. 2-4 (1981) p. 3-14.

- Daalder, H., 'Politieke instellingen en politieke partijen', in: Nederlandse samenleving sinds 1815 (1985, p. 305-339).
- Davids, C.A., 'Aristocraten en juristen, financiers en feministen. Het beschavingsoffensief van de dierenbeschermers in Nederland vóór de Eerste Wereldoorlog', *Volkskundig Bulletin* 13 nr. 2 (1987A) p. 157-200.
- Davids, C.A., *Towards an ecology of associations*, paper CSSC (Centre for Studies of Social Change) (New York 1987B).
- Desmet, J., 'De muziekkapel van de Sint-Maartenskerk in Kortrijk in de 18de eeuw', *De Leiegouw* 30 nr. 1-2 (1988). p. 119-137.
- Enschede, J.W., *Oude marschen van de Amsterdamsche schutterij* (Amsterdam 1912).
- Evers, J.H.M. (samenst.) en P.G.J. Post (red.), *Historisch repertorium met betrekking tot Witem als bedevaartsoord* (Heerlen 1986).
- Fassaert, R.R.H., 'Vereniging en verandering. Een verkenning van het verschijnsel 'vereniging' in het algemeen en de blaasmuziekvereniging in het bijzonder', *Volkskundig Bulletin* 13 nr. 1 (1987) p. 59-120.
- [Feestgids Amstenrade] *Klankparade. Jubileumfeesten bij gelegenheid van het 125-jarig bestaan van de Harmonie De Nederlanden, Amstenrade 19 t/m 27 juni 1965* (Amstenrade 1965).
- [Feestgids Beek] *Feestgids ter gelegenheid van het 125-jarig bestaan van de Koninklijke Harmonie Sint Caecilia te Beek (L.)* (Beek 1977).
- [Feestgids Mechelen] *Officieele feestgids van het eeuwfeest ter herdenking van het 100-jarig bestaan der Harmonie 'St. Cecilia' te Mechelen-Wittem, 1834-1934* (Mechelen 1934).
- [Feestgids Nuth] *140-jarig bestaan Kon. Harmonie St. Bavo Nuth, 26-27-28 augustus* (Nuth 1983).
- [Feestgids Schinveld] *Harmofaar, Feestgids t.g.v. het 75 jarig bestaan van Harmonie St. Caecilia en Fanfare St. Lambertus uit Schinveld, 1907-1982* (Schinveld 1982).
- [Feestgids Thorn] *175 Jaar Koninklijke Harmonie van Thorn, 1812-1987, cultureel zomerevenement Thorn* (Thorn 1987).
- [Feestprogramma Beek] 'Koninklijke Harmonie 130 jaar', *De Nuutsbaeker* 8 nr. 12 (1982) p. 5.
- [Gedenkboek Arcen] *Koninklijke Harmonie Arcen 1851-1971* (Arcen 1971).
- [Gedenkboek Baarlo] Frans Stoks, *Het verhaal van een fanfare...1852-1977. Een gedenkboek t.g.v. het 125-jarig bestaan van Fanfare 'Eendracht' (Baarlo 1977).*
- [Gedenkboek Brachterbeek] Jac. Linssen, *Geschiedenis van de jubilerende fanfare 'Eensgezindheid' Brachterbeek, 1884-1984* (Maasbracht 1984).
- [Gedenkboek Herkenbosch] *Jubileumuitgave b.g.v. het 125-jarig bestaansfeest der fanfare 'Ons Genoegen' Herkenbosch, 1857-1982* (Herkenbosch 1982).
- [Gedenkboek Horst] *Gedenkboek en feestgids Harmonie van Horst* (Horst 1957).
- [Gedenkboek Kessel] *125 jaar Koninklijke Fanfare Maasoever, Kessel, 1856-1981* (Kessel 1981).
- [Gedenkboek Maasbracht] Jac. Linssen, *Jubileumboek Harmonie St. Cecilia Maasbracht. Van eenvoudige Liedertafel tot Superieure Harmonie, 1885-1985* (Maasbracht 1985).
- [Gedenkboek Maastricht] Gerard Quaadvlieg, *Koninklijke Harmonie van Maastricht, 1825-1975* (Maastricht 1975).
- [Gedenkboek Mechelen] Huub Colen e.a., *150 Jaar Harmonie St. Cecilia Mechelen, 1834-1984, kroniek en programma* (Mechelen [Ned.] 1984).
- [Gedenkboek Mheer] Jac Willems, 'De geschiedenis van de Koninklijke Harmonie 'St. Cecilia' te Mheer', in: [Gedenkboek] *Kon. Harmonie St. Cecilia 150 jaar, 1821-1971* (Mheer 1971) p. 17-31.
- [Gedenkboek Mheer] *Kon. Harmonie St. Cecilia 160 jaar, 1821-1981* (Mheer 1981).
- [Gedenkboek Reuver] *100 jaar klanken, 100 jaar Philharmonisch Gezelschap Reuver, september 1970* (Reuver 1970).
- [Gedenkboek Roermond] *Gedenkboek ter gelegenheid van het 175-jarig bestaan der Koninklijke Harmonie van Roermond, 1775-1950*, samengesteld door M.K.J. Smeets (Roermond 1950).
- [Gedenkboek Schimmert] R.J.A. Kicken, e.a., *Fanfare Sint Caecilia Schimmert 1845-1985. Kroniek van een dorpsfanfare* (Schimmert 1985).

- [Gedenkboek Sevenum] *Gedenkboek en feestgids der grote internationale muziekfeesten te Sevenum bij gelegenheid van het 125-jarig bestaan der harmonie 'Unie', 1833-1958* (Sevenum 1958).
- [Gedenkboek Sevenum] Gerrit Gommans, *De Unie van Sevenum 1833-1983* (Sevenum 1983).
- [Gedenkboek Sittard] *De Phil, 100 jaar achter de vaan* (Sittard 1987).
- [Gedenkboek Sphinx-C eramique] *125 & 100 Sphinx-C eramique*. [Gedenkboek uitgeg. t.g.v. het 125-jarig bestaan van de Sphinx en het 100-jarig bestaan van de Société Ceramique] (Maastricht 1959).
- [Gedenkboek Swalmen] *Jubileumboekje 1927* (Swalmen 1927).
- [Gedenkboek Swalmen] *Gedenkboek en feestgids uitgegeven ter gelegenheid van het eeuwfeest der Koninklijke Harmonie St. Caecilia van Swalmen, 1852-1952* (Swalmen 1952).
- [Gedenkboek Swalmen] A. van Rijswijck, 'Bij het 125-jarig bestaan der Koninklijke Harmonie St. Caecilia te Swalmen', in: *Kon. Harmonie St. Caecilia Swalmen, 1852-1977* (Swalmen 1977) p. 7-19.
- [Gedenkboek Tegelen] *Koninklijke Harmonie St. Cecilia Tegelen 125 jaar, 1853-1978* (Tegelen 1978).
- [Gedenkboek Thorn] *175 Jaar Koninklijke Harmonie van Thorn 1812-1987* (Thorn 1987).
- [Gedenkboek Thorn] *Harmonie St. Michaël 1863-1963* (Thorn 1963).
- [Gedenkboek Weert] *Stedelijke Harmonie St. Antonius, 1879 Weert 1979* (Weert 1979).
- Grieshofer, F., 'Vereinswesen in Österreich', in: R. Wolfsram, (Hrsg.), *Österreichischer Volkskundeatlas, Kommentar* (Wien 1981) p. 2-77.
- Grosshenrich, F.-J., *Die Mainzer Fastnachtvereine. Geschichte, Funktion, Organisation und Mitgliederstruktur* (Wiesbaden 1980).
- Haine, M. 'De makers van blaasinstrumenten in België van de 18e tot 20ste eeuw', in: *Harmonies en fanfares* (1980, p. 33-44).
- [Harmonies en fanfares] *Harmonies en fanfares in 150 jaar België* [Brussel 1980].
- [Harmonies Belg. Limb.] *Harmonies en fanfares in [Belg.] Limburg* [Brussel 1986].
- Harmnsen, G., *Blauwe en rode jeugd. Ontstaan, ontwikkeling en teruggang van de Nederlandse jeugdbeweging tussen 1853 en 1940* (2e dr., Nijmegen 1975).
- Heidendal, H.M.R. e.a., *Een bijdrage tot de historie van Margraten* (Margraten 1983).
- Hen, P.E. de, 'De industrialisatie van Nederland', in: *Nederlandse samenleving sinds 1815* (1985, p. 3-18).
- Hendricks, A.J.G., *Kessel, Maasstad met een rijke historie* (Venlo 1981).
- Hermans, M.R., *Tot nut en vermaak. Genootschapsleven in Zutphen 1778-1834*. Onuitgegeven doctoraalscriptie RU Utrecht 1984.
- H fele, B.F., *Materialien und Studien zur Geschichte der Harmoniemusik* (Diss. Bonn 1982).
- Hoggett, P. en J. Bishop, *Organizing around enthusiasms. Patterns of mutual aid and leisure* (London 1986).
- Holthoorn, F.L. van, 'De armenzorg in Nederland', in: *Nederlandse samenleving sinds 1815* (1985, p. 175-185).
- Hurk, J. van der, *Groot Nederlands korenboek* (Kampen 1984).
- [Intomart] *Onderzoek van muziekverenigingen in Nederland aangesloten bij een van de 4 landelijke overkoepelende organisaties*, uitgevoerd door Intomart t.b.v. Vereniging BUMA (Amsterdam 1980).
- Jappe Alberts, W., *Geschiedenis van de beide Limburgen. Beknopte geschiedenis van het gebied omvattende de tegenwoordige Nederlandse en Belgische provincies Limburg II (1632 tot   1918)* (Assen 1974).
- Janssen, Jac., *Van Sevenheyem tot Sevenum* (Sevenum 1983).
- Jespers, F.P.M. "Het loflyk werk der Engelen". *De katholieke kerkmuziek in Noord-Brabant van het einde der zeventiende tot het einde der negentiende eeuw* (Diss. Tilburg 1988).
- Jolles, H.M. (red.), *Verenigingsleven in Nederland. Bijdragen tot de sociologie van het verenigingsverschijnsel* (Zeist 1963).
- Jung, U. 'Werksgebundene Musik in Essen und M hlheim a.d. Ruhr', in: *Musik und Industrie* (1978, p. 293-307).
- Keldany-Mohr, I., 'Unterhaltungsmusik' als soziokulturelles Phänomen des 19. Jahrhunderts. *Untersuchung  ber den Einfluß der musikalischen Öffentlichkeit auf die Herausbildung eines neuen Musiktypes* (Regensburg 1977).

- Keyser, I. de, 'Ontstaan en vorming van harmonie- en fanfarebezetting', in: *Harmonies en fanfares* (1980, p. 45-54).
- Kooij, P., 'Stad en platteland', in: *Nederlandse samenleving sinds 1815* (1985, p. 93-115).
- Konold, W., 'Musik in der Kieler Werfindustrie', in: *Musik und Industrie* (1978, p. 415-421).
- Kruisheer, C.I., *De Onze Lieve Vrouwe-broederschap te Doesburg, ca. 1397-1580* (Ellecom 1976).
- Langie, E., 'Harmonie versus fanfare', in: *Harmonies Belg. Limb.* (1986, p. 19).
- Limburg's verleden. Geschiedenis van Nederlands Limburg tot 1815 II.* Onder red. van C.M.A. Batta e.a. (Maastricht [1960]).
- Lingbeek-Schalekamp, C., *Overheid en muziek in Holland tot 1672* ([Rotterdam] 1984).
- Linszen, G.C.P., 'Een eeuw industriële geschiedenis van Swalmen in vogelvlucht, 1839-1939', in: *Gedenboek Swalmen* (1977, p. 21-29).
- Linszen, Pierre, *Hoe in Weert de muziek reilde en zeilde*, lezing Weert 1949 (ter inzage GA Weert).
- Miermans, C.G.M., *Voetbal in Nederland. Een onderzoek naar de maatschappelijke en sportieve aspecten* (Assen 1955 (diss.)).
- Mulken, W. van, *Inventaris van het archief van de Koninklijke Fanfare 'St. Caecilia' te Hulshout, 1859-1980* (Bunde 1984).
- Munier, W.A.J., 'Enkele historische notities ten aanzien van de kerkelijke status van de huidige Nederlandse provincie Limburg', in: A.J.M. Blijlevens e.a., *Ruimte voor liturgie. Opstellen met betrekking tot de restauratie van de Sint-Servaas te Maastricht* (Maastricht 1983) p. 9-28.
- [Musik und Industrie] *Musik und Industrie. Beiträge zur Entwicklung der Werkschöre und Werksorchester*, Hrsg. von Monica Steegmann (Regensburg 1978).
- [Nederlandse samenleving sinds 1815] *De Nederlandse samenleving sinds 1815. Wording en samenhang*, onder redactie van F.L. van Holthoorn (Assen etc. 1985).
- Nederveen, F., *Van Ruremunde tot Roermond* [Roermond 1977].
- 'Onze harmonie anderhalve eeuw', *Gruetes* [Heemkundig tijdschrift Gronsveld] 5 nr. 2 (1985) p. 52-75.
- Pieters, F., *Van trompetsignaal tot muziekkapel; anderhalve eeuw militaire muziek in België* (Kortrijk 1981).
- Quaedvlieg, G., *Maastricht's muziekleven. Beschrijving van het muziekleven in het Maasland en meer in het bijzonder in de stad Maastricht* (Maastricht 1965).
- Quaedvlieg, G.M.I., 'Maastrichts muziekleven gedurende het eerste kwart van de negentiende eeuw', *De Maasgouw* 85 nr. 3 (1966) kol. 87-93.
- Quaedvlieg, G.M.I., 'Negentiende-eeuwse Maastrichtse muziekmeesters', *De Maasgouw* 89 nr. 2 (1970) p. 55-58
- Quaedvlieg, G.M.I., 'De 'Société d'Harmonie Royale' van Maastricht', *De Maasgouw* 94 nr. 5 (1975) kol. 132-151.
- Quaedvlieg, G.M.I., 'Maastrichtse muzieksociëteiten in de 19e eeuw', *De Maasgouw* 95 nr. 5 (1976) kol. 77-86.
- Quaedvlieg, G.M.I., 'Het concertleven te Maastricht in de 19e eeuw', *De Maasgouw* 97 nr. 2/3 (1978) kol. 84-90.
- Quaedvlieg, Gerard, *Het muziekleven te Maastricht in de negentiende eeuw* (Zutphen 1979).
- Reeser, Eduard, *Een eeuw Nederlandse muziek* (Amsterdam 1950).
- Sauermann, D., *Volksfeste im Westmunsterland II* (Vreden 1985).
- Schwab, H.W., 'Zur Geschichte des Arbeiterkonzertes', in: *Musik und Industrie* (1978, p. 85-106).
- Sorokin, Pitirim A., 'Life-span, age-composition, and mortality of social organizations', *Mens en maatschappij* 9 (1933) p. 69-85.
- Stoks, Frans, '125 Jaar Koninklijke Harmonie St. Caecilia Beek (L.)', *St. Caecilia, maandblad van de FKM* 32 nr. 5 (1977) p. 175-176.
- Stoks, F., 'Baarlo, het ontstaan en de groei van een fanfare', *Neerlands volksleven* 31 nr. 2-4 (1981) p. 25-32.
- Stollberg, O., 'Blasmusik in der Kirche. Von den Anfängen bis ins 17. Jahrhundert', in: Suppan (1976, p. 16-27).
- Suppan, W., *Lexikon des Blasmusikwesens* (Freiburg i. Br. 1976 (1e dr. 1973)).

- Suppan, W., 'Blasorchester-Festschriften', in: W. Suppan (Hrsg.), *Bericht über die zweite internationale Fachtagung zur Erforschung der Blasmusik, Uster/Schweiz 1977* (Tutzing 1977) p. 183-219.
- Suppan, W., 'Der Anteil ostdeutscher Musiker am Neuaufbau des Blasmusikwesens in der Bundesrepublik Deutschland', *Jahrbuch für ostdeutsche Volkskunde* 20 (1977) p. 244-262.
- Suppan, W., *Blasmusik in Baden. Geschichte und Gegenwart einer traditionsreichen Blasmusiklandschaft* (Freiburg im Breisgau 1983).
- Tan Oei Han, *Het verenigingsleven in de Noordoostpolder. Schets van de ontwikkeling van het nieuwe groepsleven in de Noordoostpolder, met een case-study van Marknesse* (Amsterdam 1958).
- Taylor, A.R., *Brass bands* (London etc. 1979).
- Thewissen, Charles M.A.F., 'Limburg van 1648 tot 1795', in: *Limburg's verleden*. (1960, p. 302-355).
- Venne, J.M. van de, *Geschiedenis van Heer* (Heer 1957).
- Venne, J.M. van de, e.a., *Geschiedenis van Hoensbroek* (Hoensbroek 1967).
- Venner, G., 'Het jaar 1775 en het Roermondse muziekleven', *De Maasgouw* 94 nr. 5 (1975) p. 151-160.
- Verheijen, G.F., 'De Harmonie van Horst in de 19de eeuw sinds haar "allereerste opkomst" in 1811', *De Maasgouw* 96 nr. 6 (1977) kol. 161-175.
- Vernout, Liesbeth, *Verslag over een onderzoek naar het ontstaan en de geschiedenis van het amateur-harmonieorkest* [Intern rapport Inst. Muz.wet. R.U. Utrecht] (Utrecht 1981).
- Wieland, J.H.M., 's Konings verschijning in het hertogdom Limburg', in: "*Van der nyersen upwaert*". *Een bundel opstellen over de Limburgse geschiedenis* (Maastricht 1981) p. 303-312.
- Wiswede, G. e.a., *Sozialer Wandel. Zur Erklärungskraft neuerer Entwicklungs- und Modernisierungstheorien* (Darmstadt 1978).
- Yperen, R. van, *De Nederlandse militaire muziek* (Bussum 1966).
- Zomerdijk, H.J., *Het muziekleven in Noord-Brabant 1770-1850* (Tilburg 1981).
- Zomerdijk, H.J., *Het muziekleven in Noord-Brabant 1850-1914* (Tilburg 1982).